

BOEKBESPREKINGEN

J. VAN DE BUNT, <i>Het rampenfonds</i> (L. Vanhooff)	1110
S. LUST, <i>Integraal rechtsherstel door administratieve rechtscolleges</i> (A. Coppens)	1111
L. BARNICH, A. CULOT, P. DE PAGE, I. DE STEFANI, J. FONTEYN, P. MOREAU en M. VAN MOLLE, <i>Les écritures testamentaires</i> (M. Traest)	1112
R. BARBAIX, <i>Handboek Familiaal Vermogensrecht</i> (M. Traest)	1114
P. LECOCQ, S. BOUFFLETTE, A. SALVÉ en R. POPA, <i>Manuel de droit des biens - Tome 2: Droits réels principaux démembrés</i> (S. Demeyere)	1114
J. SCHELLERER, <i>Gutgläubiger Erwerb und Ersitzung von Kunstgegenständen</i> (J. Van de Voorde)	1117
A. VAN OEVELEN, J. ROZIE en S. RUTTEN (eds.), <i>Recht op toegang tot de rechter</i> (I. Bambust)	1118
F. COOMANS (ed.), <i>Defending Human Dignity</i> (I. Bambust)	1120
B. VAN DEN BERGH, <i>De vervanging van de notaris. Praktisch toegelicht</i> (M. Traest)	1121
K. BARKER, K. FAIRWEATHER en R. GRANTHAM (eds.), <i>Private Law in the 21st Century</i> (T. Jonkers)	1122
F. LIMBACH, <i>Gesamthand und Gesellschaft</i> (L. De Keyser)	1124
S. DE DIER, <i>Nietigheid van bestuursbesluiten in een vennootschap</i> (L. Van Gucht)	1128
K. HOPT, H. KANDA, M. PARGENDLER, W. RINGE, E. ROCK, R. KRAAKMAN, J. ARMOUR, P. DAVIES, L. ENRIQUES, H. HANSMANN, G. HERTIG, <i>The Anatomy of Corporate Law</i> (T. Vos)	1130
G. COMPARATO, <i>Nationalism and Private Law in Europe</i> (J. Van de Voorde) ..	1135
C. DE KONINCK, <i>Latijnse rechtsspreuken</i> (Y.S. Van Der Sype)	1136
H. NIEUWENHUIS, <i>Een steeds hechter verbond: Europa op weg naar Europa</i> (M. Storme)	1137

AANSPRAKELIJKHEIDSRECHT

J. VAN DE BUNT, *Het rampenfonds* (Deventer: Wolters Kluwer 2016), xiii + 299 p., €55,66.

In *Het rampenfonds* bespreekt J. van de Bunt de resultaten van haar doctoraats-onderzoek naar rampenfonds in Nederland. De auteur definieert ‘ramp’ als een zwaar ongeval of een gebeurtenis waarbij vele personen of hun bezittingen betrokken zijn. Zowel *mass exposure accidents* (vb. verspreiding van giftige stoffen gedurende een lange tijd) als *mass disaster accidents* (plotse gebeurtenis) komen aan bod. Een preliminaire verduidelijking voor de Belgische lezer: het gaat niet over fondsen die schade door natuurrampen vergoeden (vb. het Belgische Rampenfonds), maar wel over fondsen die schade door een derde veroorzaakt, vergoeden (vgl. het Fonds voor de Technologische Ongevallen).

‘Het’ rampenfonds als dusdanig bestaat niet, zoals duidelijk wordt uit het boek. Nederland telt vele structurele en *ad hoc* (schade)fondsen die opgericht zijn naar aanleiding van onfortuinlijke gebeurtenissen. De auteur schept orde in deze veelheid aan fondsen en houdt elk fonds kritisch tegen het licht. Dit doet ze vanuit het gezichtspunt van het aansprakelijkheidsrecht. Op het eerste zicht lijkt het jammer dat ze bij haar bespreking geen andere pijlers van het vergoedingsrecht betreft, vnl. het verzekeringsrecht en de sociale zekerheid, om een vollediger beeld van de functie van fondsen te verkrijgen. Bij nader inzien is haar keuze niet onterecht: de besproken fondsen hebben immers een zeer nauwe band met het aansprakelijkheidsrecht: voor elke ramp is er een (gekende) aansprakelijke derde.

Dit boek heeft als doel na te gaan welke rol schadefondsen kunnen spelen in de afwikkeling van rampschade in Nederland. Andere landen worden niet in het werk betrokken. De hoofdstukken zijn afzonderlijk leesbaar met als minpuntje dat de auteur te vaak in herhaling treedt.

In Deel II (eerste vijf hoofdstukken na de inleiding) schetst van de Bunt het toetsingskader en formuleert zij de concrete onderzoeksvragen. Tegelijkertijd werkt ze voor deze vragen de algemene principes reeds uit. Ze onderzoekt achtereenvolgens met welke problemen het aansprakelijkheidsrecht te maken krijgt bij rampschade, hoe die rampenfondsen zich verhouden tot andere vergoedingsbronnen (cumul- en verhaalsregels) en wat de functies zijn van het aansprakelijkheidsrecht. Ten slotte onderzoekt ze of er een plicht bestaat tot oprichting van fondsen telkens wanneer een ramp zich voordoet. In dit laatste hoofdstuk bekijkt de auteur rampschadefondsen vanuit het oogpunt van het EVRM en de rechtsbeginselen van rechtszekerheid en –gelijkheid. Ze focust op enkele mijlpaalarresten van het Europees Hof van de Rechten van de Mens, zoals *Öneryildiz t. Turkije*, *Calvelli en Ciglio t. Italië* en *Chahal t. Verenigd Koninkrijk*, en distilleert hieruit enkele principes die bepalen of een overheid verplicht kan worden om een vergoedingssysteem zoals fondsen op te richten. Hierbij ziet zij een onderscheid tussen structurele en incidentele rampen en komt ze tot de interessante vaststelling dat er bij structurele rampen wel degelijk een plicht kan bestaan voor de wetgever om een fonds op te richten. In geval van incidentele rampen meent zij dat dit niet noodzakelijk is.

In Deel III behandelt de auteur enkele rampen die in Nederland aanleiding hebben gegeven tot een fondsingrijpen van de wetgever. Meer bepaald gaat het om de legionella-uitbraak in Bovenkarspel, de vuurwerkramp in Enschede, de dijkdoorbraak

in Wilnis en de verspreiding van asbest in geheel Nederland. Per ramp gaat de auteur nauwgezet na of de desbetreffende fondsen geslaagd zijn in hun opzet, nl. de pijnpunten van het aansprakelijkheidsrecht wegwerken. Daarna beoordeelt ze de fondsen in het licht van de functies van het aansprakelijkheidsrecht: biedt het fonds erkenning aan het slachtoffer, is er voldoende compensatie, gaat er van het fonds een preventieve werking uit,...? Tot slot past ze de principes toe van de Europese rechtspraak zoals ze die in het vorige deel heeft uiteengezet om te zien of de wetgever met de oprichting van het fonds al dan niet zijn plicht heeft volbracht.

In Deel IV gaat de auteur over tot een gedetailleerde beoordeling van de concrete fondsen van deel III aan de hand van de principes die ze doorheen het boek heeft geformuleerd. De auteur geeft daarbij telkens haar eigen aanbevelingen. Met kritische blik legt ze uit wat de doelstelling van een rampschadefonds zou moeten zijn en hoe zo'n fonds best wordt ingericht (wie zijn de vergoedingsgerechtigden, hebben zij recht op volledige of gedeeltelijke vergoeding, hoe zit het met de verhouding tot andere vergoedingsbronnen, ...). Verder gaat ze na of globaal gesproken fondsen aan die verwachtingen voldoen (zonder weliswaar empirisch onderzoek te hebben verricht). Ten slotte toetst de auteur de fondsen aan de functies van het aansprakelijkheidsrecht en past ze de Europese rechtspraak i.v.m. een eventuele oprichtingsplicht voor fondsen toe. Uit deze analyse vloeit het volgende hoofdstuk voort: haar visie op de toekomst. Hierin schetst de auteur gedetailleerd de volgens haar meest geschikte vorm die rampenfondsen zouden moeten aannemen. Als sluitstuk van haar doctoraat stelt ze twee fondsmodellen voor die de wetgever zou kunnen hanteren, waarbij ze duidelijk maakt dat ze structurele fondsen verkiest boven *ad hoc* fondsen.

Het laatste deel bevat de conclusie met een samenvatting van het werk.

Het rampenfonds is een vlot geschreven werk waarin de auteur schadefondsen in het domein van de rampschade met een kritische blik analyseert, bekeken door de bril van het aansprakelijkheidsrecht. Ook voor de Belgische lezer is het boek interessant: de voorstellen van de auteur kunnen als inspiratiebron dienen voor fondsvorming in België.

Larissa VANHOEFF

ADMINISTRATIEF RECHT

S. LUST, *Integraal rechtsherstel door administratieve rechtscolleges* (Brugge: die Keure 2016), 114 p., €27,36

Voorliggend boekje, dat de tekst van de openingsrede voor het werkingsjaar 2016-17 van de Vlaamse Dienst van de Bestuursrechtscolleges bevat, illustreert nog maar eens hoe deze volop in ontwikkeling zijn. Minder dan drie maanden nadat professor Lust op 10 november 2016 de dienst toesprak, werd in het Belgisch Staatsblad van 24 januari 2017 het decreet van 9 december 2016 gepubliceerd. Ingevolge dit decreet beschikken de Raad voor Vergunningsbetwistingen en het Milieuhandhavingcollege thans over bijkomende instrumenten die de doeltreffendheid van hun rechtspraak moeten verhogen: injunctie- en substitutiebevoegdheid en dwangsom. Specifiek voor de Raad voor Vergunningsbetwistingen zijn er ook nog deze bijko-

mende instrumenten: hervorming van de schorsingsbevoegdheid in hoogdringende dossiers en mogelijkheid om de in het ongelijk gestelde partij een rechtsplegingsvergoeding ten laste te leggen.

De auteur gaat na op welke wijze opeenvolgende ingrepen in de organieke wetgeving de rechtsmacht van de Raad van State en andere administratieve rechtscolleges hebben verruimd en meer adequaat rechtsherstel mogelijk hebben gemaakt. In een eerste hoofdstuk bespreekt zij het sanctiearsenaal van de Raad van State dat inzonderheid door de wet van 20 januari 2014 aanzienlijk is uitgebreid. In het tweede komen enkele specifieke Vlaamse bestuurscolleges aan bod.

In haar evaluatie van de diverse hervormingen komt Sabien Lust tot het besluit dat op het vlak van doeltreffendheid reeds veel vooruitgang is geboekt, doch de rechtsbescherming nog heel wat hiaten vertoont. Zo is de schadevergoeding tot herstel bij de Raad van State niet noodzakelijk volledig, omdat hij deze kan matigen. Voor de deelstatelijke bestuurlijke rechtscolleges is het bovendien onzeker of uit artikel 10 BWHI een voldoende rechtsgrond kan geput worden om ook hen integrale herstelbevoegdheden te geven.

Alain COPPENS

ERFRECHT

L. BARNICH, A. CULOT, P. DE PAGE, I. DE STEFANI, J. FONTEYN, P. MOREAU en M. VAN MOLLE, *Les écritures testamentaires* (Limal: Anthemis 2016), 200 p., €87,74

De reeks *Patrimoines & Fiscalités*, waarin het hier besproken werk *Les écritures testamentaires. Aspects civils et fiscaux* verschenen is, beoogt teksten van colloquia samen te brengen die werden georganiseerd door Philippe De Page, André Culot en Isabelle De Stefani. Dit werk behandelt zowel fiscale als burgerlijke aspecten van testamenten. Het bevat zes bijdragen waarvan evenwel in essentie slechts één fiscaalgericht is. De overige vijf bijdragen zijn zo goed als uitsluitend op privaatrechtelijke aspecten gericht.

In een eerste bijdrage van de hand van Philippe De Page komen een aantal vragen aan bod die van belang zijn bij de voorbereiding van een testament. De achterliggende idee is dat het testament het verlengstuk is of zou moeten zijn van tijdens het leven gestelde vermogenshandelingen. Bij het schrijven van een testament moet men dan ook bewust zijn van de mogelijke implicaties van eerder gestelde handelingen, zoals bv. bepaalde schenkingen of een huwelijkscontract waar mogelijks een verblijvingsbeding in opgenomen kan zijn. Zo moet bijvoorbeeld ook aandacht worden besteed aan schenkingen die al dan niet met vrijstelling van inbreng zijn gedaan. Ook vragen die verband houden met levensverzekeringen en hun incidentie op het maken van een testament komen aan bod. Het lezen van deze bijdrage maakt duidelijk dat het schrijven van een testament niet los kan worden gezien van handelingen die men eerder tijdens zijn leven heeft gesteld en die een invloed kunnen hebben op de uiteindelijke afwikkeling van de nalatenschap. Wellicht zijn testateurs zich daar niet altijd van bewust. In die zin vormt deze bijdrage een mooi overzicht van vraagstukken waarop men dient te letten indien men het opstellen van een testament

overweegt. De bijdrage beoogt immers zelf ook uitdrukkelijk een aantal denkpijlers aan te reiken en vragen op te lijsten die aan een persoon die zinnens is een testament op te maken, kunnen voorgelegd worden. Alsof voormelde vragen al niet voor voldoende hoofdbrekens zorgen, kunnen daarbij nog internationaalprivaatrechtelijke aspecten komen (waarop overigens zelf in de eerste bijdrage werd gewezen).

Die internationaalprivaatrechtelijke vraagstukken maken het voorwerp uit van een tweede bijdrage van Laurent Barnich. Deze auteur gaat meer bepaald in op de Europese verordening nr. 650/2012 van 4 juli 2012 betreffende de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen en de aanvaarding en de tenuitvoerlegging van authentieke akten op het gebied van erfopvolging, alsmede betreffende de instelling van een Europese erfrechtverklaring (Erfrechtverordening). Deze verordening heeft immers voor nalatenschappen opengevallen vanaf 17 augustus 2015 het WIPR vervangen.

Een derde bijdrage van Philippe De Page en Isabelle De Stefani behandelt het testament bestemd voor de langstlevende echtgenoot en analyseert ook het zogenaamde Valkeniersbeding. De auteurs staan daarbij stil bij een aantal vragen die rijzen in verband met de toepassing van onder meer de artikelen 858*bis* en 1094 BW en gaan ook in op technieken om de erfaanspraken van de langstlevende echtgenoot te vergroten. De bijdrage bevat ook illustraties van mogelijk te hanteren clausules.

Een daarop aansluitende bijdrage van de hand van Pierre Moreau behandelt clausules die in een testament kunnen worden opgenomen in verband met de inbreng. Vraag is daarbij in welke mate bepaalde clausules aanvaardbaar zijn mede in acht genomen het feit dat de inbrengregeling niet van openbare orde is. De auteurs staan aldus stil bij verschillende mogelijke clausules zoals onder meer de clausule van vrijstelling van inbreng of van vrijstelling van inbreng in natura.

De vijfde bijdrage werd geschreven door Jean Fonteyn en Mathieu Van Molle en behandelt vraagstukken van vermogensbeheer na overlijden van een testateur en dit in een context waarbij de erfgenamen op de ene of andere manier kwetsbaar kunnen zijn, bijvoorbeeld omdat ze nog minderjarig zijn dan wel een handicap hebben. In dergelijke gevallen kan de testateur immers de wens hebben om de kwetsbare erfgenaam te beschermen dan wel financiële zekerheid te verlenen. Daarbij kan deze evenwel op een aantal fundamentele rechtsregels stoten waarvan niet op eenvoudige wijze kan worden afgeweken zoals onder meer de regels in verband met de bekwaamheid, het verbod van een mandaat *propter mortem* of het verbod van bedingen over niet-opengevallen nalatenschappen. De auteurs van die bijdrage gaan aldus verder in op verschillende testamentaire clausules die aan bepaalde verzuchtingen van de testateur tegemoet zouden kunnen komen. Aan bod komen aldus onder meer het legaat *de residuo*, de zogenaamde bewindsclausules en de stichting.

Een laatste bijdrage van de hand van André Culot behandelt tenslotte aspecten van successiefiscaliteit in de schoot van (nieuw) samengestelde gezinnen.

Als besluit kan men stellen dat dit boek vanuit een interessante invalshoek verschillende in een testament op te nemen clausules behandelt en analyseert. De voorbeeldclausules die in bepaalde bijdragen zijn opgenomen dan wel het overzicht van mogelijke vragen waaraan de practicus die advies verleent, zou moeten denken, brengen met zich mee dat dit werk nuttig is voor de praktijk.

Michael TRAEEST

FAMILIAAL VERMOGENSRECHT

R. BARBAIX, *Handboek Familiaal Vermogensrecht* (Antwerpen: Intersentia 2016), xxvi + 976 p., €85

Dit lijvig handboek is, zoals de auteur zelf in het voorwoord aangeeft, gegroeid uit de lesvoorbereidingen van de colleges familiaal vermogensrecht die de auteur sinds 2008 aan de Universiteit Antwerpen geeft. In dit handboek worden alle onderdelen van het familiaal vermogensrecht samen behandeld, met name het relatievermogensrecht, het erfrecht en de giften. Dit zijn dan ook meteen de drie delen van dit boek. Het handboek biedt een gedetailleerd overzicht van de belangrijke regels van het familiaal vermogensrecht. Daarbij ligt – zoals eveneens door de auteur in het voorwoord wordt verduidelijkt – de klemtoon op de basisprincipes van het vak. De auteur behandelt de basisprincipes uit het familiaal vermogensrecht op een heldere wijze waarbij telkens ruimte wordt gelaten voor een voetnotenapparaat dat precies en accuraat is en aldus aanleiding geeft tot verdere lectuur zonder dat het de leesbaarheid en hanteerbaarheid van het boek verstoort. In die optiek is dit boek een zeer nuttig instrument voor de rechtspracticus en eenieder die in het technische domein van het familiaal vermogensrecht zijn weg dient te vinden. Ook de beknopte bibliografie die voor de diverse thema's aan bod komt, biedt gelegenheid tot verdere lectuur en is uitermate nuttig voor de rechtspracticus die het handboek raadpleegt. Dit alles maakt dat dit boek daadwerkelijk een echt *handboek* is dat uitermate welkom is gelet op de talrijke evoluties die het familiaal vermogensrecht de laatste jaren hebben gekenmerkt. Dat de auteur in een tijd waarin bovendien hervormingen van het familiaal vermogensrecht op stapel staan, opteerde om dit handboek toch op de markt te brengen, is moedig en bijzonder nuttig; de bestaande regels zullen immers hoe dan ook nog enige tijd relevant blijven. Ook om die reden verdient de auteur alle lof. Wel is het enigszins jammer dat het boek geen zaakregister bevat. Dit had de hanteerbaarheid van het handboek ongetwijfeld ten goede kunnen komen. Toch doet zulks in generlei mate afbreuk aan de kwaliteiten van dit boek dat ongetwijfeld de roeping heeft om tot een bijzonder belangrijk basiswerk in het domein van het familiaal vermogensrecht uit te groeien.

Michael TRAESE

GOEDERENRECHT

P. LECOQ, S. BOUFFLETTE, A. SALVÉ en R. POPA, *Manuel de droit des biens - Tome 2: Droits réels principaux démembrés* (Brussel: Larcier 2016), 552 p., €110

Pascale Lecocq publiceerde in 2012 het *Manuel de droit des biens – Tome 1 Biens et propriété*. In 2016 is het vervolg hierop verschenen: *Manuel de droit des biens – Tome 2. Droits réels principaux démembrés*, waarin ze samen met Sophie Boufflette, Arianne Salvé en Raluca Popa een beschrijving geeft van alle beperkte zakelijke rechten naar Belgisch recht. De zakelijke zekerheidsrechten, pand en hypotheek, worden dus (voorlopig?) nergens behandeld door Lecocq. Het boek is bedoeld voor bachelorstudenten, maar is bijzonder diepgaand en dus zeker voor een veel ruimer

publiek geschikt. Lecocq schrijft ook zelf in de inleiding dat het boek bruikbaar is voor de praktijk dankzij de veelvuldige verdiepingen over recente rechtspraak (zie bv. p. 226) en de uitweiding over bepaalde thema's. Die delen zijn trouwens makkelijk terug te vinden dankzij hun aangepaste lay-out. Wat betreft de verwijzingen naar Belgische rechtsleer, lijkt de keuze te zijn gemaakt om vooral te verwijzen naar gezaghebbende auteurs zonder exhaustiviteit na te streven. Op enkele plaatsen wordt ook naar Franse gezaghebbende auteurs en recente Franse rechtspraak verwezen. Bijvoorbeeld bij de bespreking van het *numerus clausus* beginsel worden de Maison de poésie arresten (Cass. fr. 31 oktober 2012 en 28 januari 2015) van het Franse Hof van Cassatie besproken die het bestaan van een *droit réel de jouissance spéciale* aanvaarden.

Het eerste hoofdstuk van de eerste titel bevat een algemene inleiding op de beperkte zakelijke rechten. Dit hoofdstuk lijkt vooral op bachelorstudenten gericht want het geeft enkel een duidelijk beeld van de relevante concepten, zonder dat hier details aan worden toegevoegd. Lecocq geeft bijvoorbeeld geen volledig overzicht van de evolutie van het onderscheid tussen persoonlijke en zakelijke rechten. Dit staat in contrast met de diepgang die in de andere hoofdstukken te vinden is. Lecocq heeft in dit hoofdstuk wel oog voor de verschillen tussen de standpunten in de autoritaire rechtsleer en haar eigen standpunten.

Het tweede hoofdstuk, *Les différents droits réels démembrés*, draagt een ietwat misleidende titel aangezien daar enkel het *numerus clausus* beginsel wordt behandeld. Het valt hier op dat Lecocq toespist op het Franse recht waar het *numerus clausus* beginsel niet, of toch zeker minder strikt, wordt gehandhaafd. Er wordt hierbij nagelaten te benadrukken dat het *numerus clausus* beginsel volgens de heersende Belgische rechtspraak en rechtsleer wel zeker nog bestaat, terwijl Lecocq enigszins dubbelzinnig de mogelijkheid van een zakelijk recht *sui generis* bespreekt (p. 26). *Contra*-verwijzingen naar Belgische auteurs waren hier welkom geweest.

Na de inleidende titel, bespreekt Lecocq per titel een zakelijk recht. Elk beperkt zakelijk recht, behalve dan de wettelijke erfdienstbaarheden, wordt besproken volgens een vast stramien wat de lees- en bruikbaarheid van het werk bevordert. De volgende elementen worden telkens achtereenvolgens behandeld: *notions de base, naissance, droits et obligations* en *extinction*.

In de eerste ondertitel van titel twee, *L'usufruit, l'usage et l'habitation*, geschreven met de hulp van Arianne Salvé, wordt het vruchtgebruik behandeld. Ook de moderne idee dat vruchtgebruik kan worden gelijkgesteld aan een *propriété fiduciaire* wordt behandeld, net als de bijzondere soorten van vruchtgebruik, bijvoorbeeld op een feitelijke algemeenheid of een effectenportefeuille. De verplichting van de blote eigenaar om de grove herstellingen uit te voeren wordt uitgebreid besproken. Lecocq geeft een overzicht van wat onder die grove herstellingen kan worden verstaan en lijkt aanhanger van de visie dat de grove herstellingen afdwingbaar zijn tijdens de duur van het vruchtgebruik, zonder hier echter duidelijk standpunt over in te nemen. Bij de bespreking van de rechten wordt uitgebreid ingegaan op wat de vruchten zijn. Ook het lot van de gebouwen opgericht door de vruchtgebruiker (bv. artikel 555 BW al dan niet toepasselijk) en de problematiek van de stapeling van zakelijke rechten op een recht van vruchtgebruik (p. 126-132) worden toegelicht. Deze laatste discussie wordt duidelijk weergegeven, zonder dat Lecocq hierbij evenwel zelf standpunt inneemt. Bij de beëindigingswijzen van het vruchtgebruik worden de zakenrechtelijke klassiekers besproken, maar ook de conversie en de vernietiging van de vestigingstitel. Het recht van

gebruik en bewoning wordt in een tweede ondertitel behandeld, vooral aan de hand van verwijzingen naar wat reeds besproken werd voor het recht van vruchtgebruik.

In de derde titel behandelt Lecocq eerst de privaatrechtelijke erfdiensbaarheden in het algemeen, om dan dieper in te gaan op de conventionele erfdiensbaarheden enerzijds en de wettelijke erfdiensbaarheden anderzijds. Publiekrechtelijke erfdiensbaarheden worden buiten beschouwing gelaten. Het deel over de conventionele erfdiensbaarheden is tot stand gekomen met behulp van Sophie Boufflette. De basisbegrippen worden eerder beknopt besproken en irrelevante onderscheiden, zoals dat tussen stedelijke en landelijke erfdiensbaarheden, worden weggelaten. Ruime aandacht wordt wel besteed aan het belang van het onderscheid tussen een erfdiensbaarheid als zakelijk recht tegenover een andere dienst die louter als persoonlijk recht bestaat. Bij het deel over het ontstaan van erfdiensbaarheden wordt een helder onderscheid gemaakt tussen de vestiging, het bewijs en de tegenwerpelijkheid van een erfdiensbaarheid. Bovendien wordt ook de mogelijkheid voor een beperkt zakelijk gerechtigde of een onverdeelde eigenaar om een erfdiensbaarheid te vestigen besproken. De bespreking van rechten en plichten bij de erfdiensbaarheden blijft beperkt tot die voorzien bij wet en wordt niet uitgebreid met eventuele conventionele verplichtingen, zoals bijvoorbeeld een vergoeding betaald door de eigenaar van het heersend erf. De terminologie bij de beschrijving van artikels 701 en 702 BW is opvallend. Terwijl de verplichting van artikel 701, met nuttige en uitgebreide verwijzing naar recente rechtspraak (p. 256), wordt aangeduid als een *obligation réelle principale négative* wordt die uit artikel 702 benoemd als een *obligation qualitative*.

In de tweede ondertitel van de derde titel worden de wettelijke erfdiensbaarheden besproken, een stuk dat tot stand kwam met de hulp van Raluca Popa. Bij de aanvang worden zowel het onderscheid tussen wettelijke en natuurlijke erfdiensbaarheden bekritiseerd, als de kwalificatie van wettelijke erfdiensbaarheden als erfdiensbaarheden. Hier komt de samenhang met het eerste boek van Lecocq uit 2012 duidelijk naar voren want verschillende keren wordt verwezen naar wat daar reeds werd geschreven over het eigendomsrecht. De bespreking die volgt is omvattend en logisch gestructureerd, zo wordt eerst *le régime des eaux* besproken, erfdiensbaarheden in het Veldwetboek inclusief. Bij het recht van uitweg besteedt Lecocq ook aandacht aan het procedurele aspect waar dit voor andere erfdiensbaarheden nochtans niet gebeurt.

De titels erfpacht en opstal, respectievelijk 72 en 92 pagina's, zijn voor een Belgisch basiswerk opvallend uitgebreid. Deze aandacht misstaat allerminst gezien het belang van deze rechtsfiguren al decennialang toeneemt. Onder de titel opstal worden zowel het zelfstandig als het accessoir opstalrecht grondig besproken. Bij de bespreking van het cassatiearrest van 19 mei 1988 wordt evenwel zonder enige *contradicten* geschreven dat dit arrest niet als een mijlpaalarrest moet worden beschouwd en dat het niet in het algemeen stelt dat elke verzaking aan natrekking de vestiging van een opstalrecht inhoudt. Ook al is dit een verdedigbare positie, het valt te betreuren dat deze visie zonder enige nuance wordt voorgesteld. Verder volgt onder de *notions de base* nog een interessante bespreking van wat het voorwerp uitmaakt van een opstalrecht, met een vergelijking van de opstalwet voor en na de wetwijziging van 2014, en of er plaats is voor volume-eigendom in het Belgische recht. Bij opstal wordt ook terecht verwezen naar enkele fiscale aspecten (p. 408-409 over fiscale aansprakelijkheid van opstalhouder; p. 417 over overdracht opstalrecht; p. 438 over rechtspraak m.b.t. vervroegde beëindiging van opstalrecht), aangezien die vaak een *incentive* vormen om een opstalrecht te vestigen. Verder neemt Lecocq ook een

duidelijk standpunt in over enkele onduidelijke kwesties m.b.t. het opstalrecht, bijvoorbeeld over het statuut van niet-vergoede gebouwen.

Ten slotte wordt het erfpachtrecht besproken in de laatste titel van dit werk. Op te merken valt dat Lecocq de positie inneemt dat het niet mogelijk is om een erfpachtrecht op een reeds bestaand erfpachtrecht te vestigen (p. 457-458). Verder heeft Lecocq het nog uitgebreid over het statuut van de gebouwen die begrepen zijn in het erfpachtrecht en dus voorwerp van een accessoir opstalrecht vormen (p. 480-487).

Het *Manuel de droit des biens – tome 2* gaat dus heel wat verder dan de bedoeling ervan doet vermoeden en is veel ruimer bruikbaar dan enkel als handboek voor bachelorstudenten. Lecocq geeft duidelijk verschillende discussies weer en lijkt er enkel hier en daar een uit de weg te gaan. Daarbij maakt ze gebruik van een uitgebreid bronnenapparaat, inclusief uitgebreide verwijzingen naar (recente) rechtspraak. Het werk is vlot leesbaar en ook interessant voor Nederlandstalige juristen als standaardwerk over het Belgische goederenrecht. De praktische beslommering dat het niet altijd eenvoudig is om een *opus citae* terug te vinden, zeker gezien het werk enkel een verkorte bibliografie bevat, mag dit niet beletten. Dankzij de logische, consistent gebruikte structuur in de bespreking van ieder recht is het bovendien makkelijk om snel een specifieke problematiek terug te vinden en om de verschillende beperkte zakelijke rechten met elkaar te vergelijken.

Siel DEMEYERE

GOEDERENRECHT

J. SCHELLERER, *Gutgläubiger Erwerb und Ersitzung von Kunstgegenständen* (Tübingen: Mohr Siebeck 2016), 240 p.

Kunst inspireert velen, ook juristen. Ze inspireert juristen soms zelfs om juridische verhandelingen te schrijven, zoals het besproken boek. Kunstvoorwerpen worden wel eens gestolen of verdwijnen op een andere manier uit het bezit van hun eigenaar. Wat is dan hun zakenrechtelijke lot? Principieel blijft de eigenaar natuurlijk zijn eigendomsrecht behouden ondanks diefstal of verlies, maar het recht staat wel in enkele gevallen toe dat de eigenaar die het bezit verloren is, ook zijn eigendomsrecht verliest. In België denkt men dan dadelijk aan de verkrijgende verjaring en aan het adagium *bezit geldt als titel* (art. 2279 BW). Dat zijn ook de rechtsfiguren die Schellerer in het besproken boek onderzoekt.

Het boek begint met een algemene inleiding over de kunstmarkt, waarna nader ingegaan wordt op de *gutgläubiger Erwerb* (het Duitse equivalent van art. 2279 BW, geregeld in §§ 932-935 BGB) en de verkrijgende verjaring van roerende goederen (§§ 937-945 BGB, “*Ersitzung*”). Eerst is er een beknopte rechtshistorische en rechtsvergelijkende analyse. Hier zijn er enkele interessante inzichten, zoals de belangrijke rol van Italië in de handel van gestolen kunst wegens het ontbreken van bescherming voor de bestolen eigenaar (p. 23; in België geregeld door art. 2279, tweede lid BW). Wel valt op dat (behalve voor Engeland) overwegend gewerkt wordt met secundaire bronnen. De rechtsvergelijking is veeleer beknopt, behalve wat betreft de *Draft Common Frame of Reference*.

Schellerer analyseert vervolgens uitgebreid het geldende Duitse recht inzake *gutgläubiger Erwerb* en verkrijgende verjaring. Hierbij wordt in het bijzonder veel aandacht gegeven aan de goede trouw (*guter Glaube*), die in Duitsland een nog belangrijker rol speelt dan in België (pp. 57-106, 153-162) – in België kan de bezitter te kwader trouw in theorie nog beroep doen op verkrijgende verjaring (art. 2262 BW), in Duitsland is dat volstrekt uitgesloten. Er wordt telkens veel aandacht gegeven aan de bijzondere omstandigheden van de kunsthandel, die bijvoorbeeld kunnen leiden tot een verzwaarde onderzoekslast voor kunsthandelaars (die immers professionelen zijn). Ook wordt gekeken naar registers en databanken van verloren en gestolen kunstvoorwerpen, zoals het *Art Loss Register* (p. 101). Schellerer heeft enige tijd op de juridische afdeling van Sotheby's gewerkt, wat haar een goed zicht heeft geboden op de praktijk in de kunsthandel, toch bij een groot veilinghuis.

De verkrijgende verjaring wordt minder uitgebreid besproken dan de *gutgläubiger Erwerb*, wat begrijpelijk is gezien haar beperkte praktische belang. De meeste gevallen waar de verkrijgende verjaring kan spelen, worden reeds geregeld door de *gutgläubiger Erwerb* (p. 146) – hoewel gestolen en verloren goederen principieel uitgesloten zijn van de *gutgläubiger Erwerb*, wat toch een belangrijke opening is voor de verkrijgende verjaring. In België heeft artikel 2279 BW hetzelfde resultaat gehad. Niettemin behandelt Schellerer de verkrijgende verjaring naar Duits recht uitgebreid in verhouding tot de aandacht die de meeste andere auteurs eraan geven. Wel geeft ze de meeste aandacht aan de vereisten voor de verkrijgende verjaring. De gevolgen ervan blijven onderbelicht (een halve zin op p. 148), hoewel § 945 BGB – dat de impact van de verkrijgende verjaring op de rechten van derden regelt – wel wat uitwerking kan gebruiken. Vermoedelijk is hiervan afgezien omdat dit geen probleem is dat vaak voorkomt, toch niet bij kunstvoorwerpen.

Het boek biedt een grondig onderzoek en een goed overzicht van de *gutgläubiger Erwerb* en de verkrijgende verjaring naar Duits recht. Er zijn enkele zwakheden in de rechtsvergelijking – zoals hoger gezegd gebruikt Schellerer hoofdzakelijk secundaire bronnen en blijft ze beknopt. Ook geeft het voorwoord aan dat in het boek rechtspraak en rechtsleer slechts tot en met 2014 verwerkt is. Niettemin kan het boek aangeraden worden aan eenieder die te maken heeft met Duits zakenrecht in het algemeen of met Duits cultuurgoederenrecht in het bijzonder.

Johan VAN DE VOORDE

MENSENRECHTEN

A. VAN OEVELEN, J. ROZIE en S. RUTTEN (eds.), *Recht op toegang tot de rechter* (Antwerpen: Intersentia 2016), 176 p., €54

In dit uiterst verzorgde verzamelwerk wordt het recht op toegang tot de rechter door de eerste bijdrage van B. Vanlerberghe in het recht op een eerlijk proces gesitueerd. Inderdaad, wanneer er geen effectieve toegang tot de rechter is, blijft het beginsel van de eerlijke procesvoering een maat voor niets. Artikel 6 EVRM wordt geflankeerd door een stroomopwaarts recht op toegang tot de rechter alsook door een stroomafwaarts recht op tenuitvoerlegging. De auteur heeft oog voor het recht op toegang tot de rechter in het burgerlijk procesrecht. (Over het recht op tenuitvoerleg-

ging in het licht van artikel 6 EVRM wordt in het verzamelwerk niets geschreven, terwijl we het naar mijn oordeel eigenlijk ook als een onderdeel van het recht op toegang tot de rechter kunnen beschouwen.) Het recht op toegang tot de rechter moet op een niet-discriminerende wijze worden toegepast, maar het is niet absoluut. De beperkingen op de toegang moeten wel een wettelijk doel – bijvoorbeeld een goede rechtsbedeling – dienen, en zij moeten evenredig zijn met dit legitieme doel. De toegang biedt geen vrijkaart voor een dubbele aanleg. De eerste bijdrage biedt ook een mooi en breed overzicht van de beperkingen op het recht op toegang tot de rechter.

In de tweede bijdrage van M. Traest en L. Samyn gaat het over het recht op toegang tot de rechter in het Europese internationaal privaatrecht. In een eerste luik schetsen zij het recht op toegang tot de rechter als een drijfveer voor de Europese IPR-wetgeving. Naderhand is er ruimte voor de spanning tussen het IPR en het recht op toegang tot de rechter, met aandacht voor *forum shopping*, *het forum non conveniens* en het *forum necessitatis*.

De derde bijdrage van S. Dewulf betreft de strafprocedure. De innovaties van de potpourri II-wet worden in detail belicht. De auteur neemt ons mee naar de invoering van de *guilty plea*-procedure en naar de wijziging aan de minnelijke schikking. Verder heeft hij ook aandacht voor de veralgemeende correctionaliseerbaarheid, de rechtsmiddelen, het takenpakket van de parketjuristen, de conclusietermijnen en de assisenprocedure.

K. Andries en F. Vermander zorgen in een vierde bijdrage voor een benadering van het recht op toegang tot de rechter via het contractenrecht. Inderdaad, er bestaan mooie contactpunten tussen de contractvrijheid en het recht op de toegang tot de rechter. De auteurs gaan dieper in op de volgende drie mogelijke wijzigingen: het recht op toegang tot de rechter *versus* het uitdrukkelijke ontbindend beding, *versus* het beding aangaande een derdenbeslissing, en *versus* het arbitragebeding.

In een vijfde afsluitende bijdrage schrijft S. Somers rond de bevrijdende verjaring in het burgerlijk recht. De auteur gaat zeer uitgebreid in op de vraag of de figuur van de verjaring de uitoefening van een subjectief recht beperkt dan wel het bestaan van een subjectief recht doet ophouden. Daarna onderwerpt hij de verjaring uitvoerig aan de toets van het recht op toegang tot de rechter. Somers veroorlooft zich ook terecht een uiterst interessante uitstap naar andere pijnpunten van het verjaringsrecht. Hij legt daarbij de vinger op het onderscheid tussen verjaringstermijn, en termijnen van rechtspleging en vervaltermijnen. Somers geeft ook de hete hangijzers bloot betreffende de verjaring van persoonlijke en zakelijke rechten.

Dit verzamelwerk vormt een prachtige compositie. Alle harmonische regels worden gevolgd. De akkoorden en versieringsnoten zitten prima in de haak. Misschien hebben de auteurs toch hier en daar – bewust of onbewust – wat kleurrijke kansen laten liggen. Er wordt niets gezegd over de intellectuele toegang tot de rechter. Wat bijvoorbeeld met complex taalgebruik, of met de botsing tussen verschillende natuurlijke talen?(1) Of wat met mensen die een mentale of fysieke handicap hebben? Ik ben mij ervan bewust dat herhalingen wellicht onvermijdelijk zijn in een verzamelwerk. Toch had het misschien anders gekund voor de lezer die het arrest Golder

(1) De relatieve beperkingen van het recht op toegang tot de rechter limiteren zich tot vorm-, termijn-, en kostenbeperkingen. Ook in heel het IPR-verhaal is er geen enkel spoor van taal. In de bijdrage rond de strafprocedure wordt verwezen naar artikel 6.3 EVRM met tevens een volledige stilte rond het taalprobleem.

meermaals op zijn bord vindt, alsook – bijna tot vervelens toe – de algemene beginselen van artikel 6 EVRM.

Isabelle BAMBUST

MENSENRECHTEN

F. COOMANS (ed.), *Defending Human Dignity* (Antwerpen: Intersentia 2016), 48 p., €28

Het lijkt geen twijfel dat mensenrechten belangrijke – zoniet dé belangrijkste – rechten der mensheid zijn. De Maastrichtse Theo van Boven lezingen proberen die laatste gedachte mee in te kleuren. Het voorliggende Engelstalige boekje omvat de lezingen van de jaren 2014 en 2015.

In haar lezing *Defending Rights: Human Rights Defenders in the Front Line* (2014), wijst Hina Jilani op het broodnodige werk van mensenrechtenactivisten in alle geledingen van de samenleving. De missie van de activisten bestaat erin om de realiteit met haar bijhorende crisissen onder onze neus te brengen (vaststellen en informeren). Zij slagen er ook in om in rusteloze situaties kalme te brengen (vredevol oplossen) of om in bepaalde gevallen zelfs de schending van mensenrechten te voorkomen. Verder dragen de activisten bij tot de erkenning van concepten zoals doorzichtigheid, objectiviteit, onafhankelijkheid en representatieve democratie. Hun activiteit verloopt echter niet zonder slag of stoot. De activisten krijgen overal te maken met obstakels en tegenkantingen waaraan zelfs moord, verdwijning, onwettelijke vrijheidsberoving, marteling, negatieve propaganda, en oneerlijke procesvoering niet vreemd zijn. Het werkterrein van de activist bevindt zich vaak in ondemocratische staten die behept zijn met een immune militaire aanwezigheid. Bovendien zijn ontzettend veel nationale wetgevingen onverenigbaar met de internationale mensenrechtelijke normen. Vaak worden daarbij het beginsel van de bescherming van de openbare orde en het antiterrorisme als dekmantels gebruikt. Jilani focust verder op de VN-Verklaring over het recht en de verantwoordelijkheid van personen, maatschappelijke groepen en organen van de gemeenschap om de algemeen erkende mensenrechten en fundamentele vrijheden te bevorderen en te beschermen. De verklaring werd op 9 december 1998 door de Algemene Vergadering van de VN goedgekeurd (Resolutie 53/114). Dit instrument erkent de gevaren waarmee mensenrechtenactivisten te maken krijgen en komt tot een bescherming. Staten moeten de veiligheid van de activisten garanderen en hen in staat stellen om hun activiteiten onder de meest gunstige voorwaarden te kunnen realiseren. Het is belangrijk een algemeen draagvlak voor het werk van de mensenrechtenactivist te creëren, en daarbij kan de media een kapitale rol spelen.

Jean Allain duidt in zijn lezing *Slavery and the Human Rights Scholars* (2015) op het belang van de academicus. Een goede wetenschapper stelt volgens hem het bestaande mensenrechtelijke kader in vraag. Door middel van zijn pen zal de gevestigde onderzoeker in alle eerlijkheid een mogelijke alternatieve werkelijkheid schetsen. Daarmee tracht de wetenschapper de fundamentele paradox van het internationale mensenrechtelijke gegeven te corrigeren. Inderdaad, een veelvoorkomende tegenstelling bestaat erin dat het recht dat door de Staten wordt voortgebracht de belan-

gen van die Staten weerspiegelt, maar dat het niet bestaat in het voordeel van de individuele mens. Met goede voorbeelden omtrent verschillende vormen van slavernij, benadrukt Allain dat een juridische analyse van internationale mensenrechten oog moet hebben voor de historische evolutie van de betrokken bepalingen. Alleen op die manier kunnen de mensenrechten dynamisch geïnterpreteerd worden.

In *The Politics of Human Rights: Slavery and the Sustainable Development Goals* (2015) schetst Aidan McQuade het belang van de VN-doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling. Het bijzondere aan die doelstellingen is dat ze uitgaan van de mensenrechten zelf. Die op de rechten zelf gebaseerde aanpak biedt meer hoop op een vooruitgang met betrekking tot de uitroeiing van slavernij zoals gedwongen arbeid en kinderarbeid. McQuade verdedigt dat het thema van de slavernij ook centraal bespreekbaar moet worden in de diplomatie, in de handel, en in het migratiebeleid.

Bref. De drie lezingen brengen een interessant, samenhangend en (dus) leeswaardig verhaal.

Isabelle BAMBUST

NOTARIEEL RECHT

B. VAN DEN BERGH, *De vervanging van de notaris. Praktisch toegelicht in Cahiers 'Bericht aan het Notariaat'* (Brussel: Larcier 2016), 92 p., €65

Dit compact werkje dat verscheen in de reeks Larcier-cahiers Bericht aan het Notariaat, belicht op volledige en uiterst accurate wijze een voor de praktijk belangwekkend thema. De vervanging van de notaris als gerechtsmandataris, in het bijzonder als notaris-vereffenaar, rijst immers regelmatig voor eenieder die met verffening-verdelingen wordt geconfronteerd: notaris, advocaat en magistraat. Toch verduidelijkt de auteur meteen dat de notaris ook nog andere gerechtelijke mandaten kan uitoefenen dan deze van notaris-vereffenaar zoals onder meer notaris-beheerder, notaris-sekwester, notaris enkel aangesteld voor het opstellen van een boedelbeschrijving of in het raam van een uitvoerend beslag op onroerend goed. Toch is het vooral als notaris-vereffenaar dat de vraag naar een eventuele vervanging aan bod komt. De klemtoon van het werk ligt daar dan ook op.

De door de rechtbank aangestelde notaris-vereffenaar oefent een gerechtelijk mandaat uit met een *intuitu personae* karakter en is geen partij in de procedure van verffening-verdeling zodat er tussen de notaris-vereffenaar en de partijen geen procesverhouding bestaat, ook niet indien zijn vervanging wordt gevraagd. De auteur licht op heldere wijze toe dat daaraan geen afbreuk wordt gedaan door het gegeven dat de notaris-vereffenaar wordt opgeroepen om te verschijnen in raadkamer en hem de gelegenheid wordt geboden te worden gehoord. Hij wijst tevens op bepaalde gevolgen die voortvloeien uit de afwezigheid van hoedanigheid van partij zoals onder meer de onmogelijkheid om de notaris te veroordelen tot betaling van de gerechtskosten indien zijn vervanging wordt bevolen (tenzij de notaris ook partij zou worden door bv. een schadevergoeding te vorderen – zie p. 39-40 doch verder ook p. 79).

Aansluitend gaat de auteur in op de gronden voor vervanging van de notaris-vereffenaar zoals vervat in de artikelen 1211 en 1220 Ger.W. Naast de weigering of

verhinderende van de notaris-vereffenaar, komt uiteraard ook de vraag naar de vervanging van de notaris-vereffenaar aan bod wegens twijfels over diens onpartijdigheid of onafhankelijkheid. Terecht wijst de auteur er immers op dat bij geen enkel ander gerechtelijk mandaat het onpartijdigheidsvereiste zo sterk doorwerkt als bij het mandaat van de notaris-vereffenaar die in de notariële fase van de gerechtelijke vereffening-verdeling immers de zogenaamde eerste rechter is. In dit verband is de toelichting van de uitgebreide casuïstiek bijzonder interessant en nuttig voor de practicus, ook al blijkt de rechtspraak op dit punt uiteenlopend te zijn. Het overzicht van de rechtspraak leert dat de rechter op dit vlak een ruime beoordelingsvrijheid heeft, doch slechts tot vervanging zou dienen of mogen beslissen indien er voldoende gewichtige en afdoende redenen voorliggen. Verder gaat de auteur ook in op de regeling van artikel 1220 Ger.W. met de mogelijkheid om tot vervanging over te gaan in geval van overschrijding van de wettelijke of conventionele termijnen.

Uiteraard gaat de auteur ook in op procesrechtelijke aspecten van de vervanging van de notaris-vereffenaar. Eveneens besteedt hij daarbij aandacht aan problemen van overgangsrecht (p. 73-76) waarbij de auteur de verschillende standpunten in rechtspraak en rechtsleer toelicht, doch het enigszins jammer is dat een persoonlijk standpunt op dit vlak lijkt te ontbreken. Hoe dan ook is het duidelijk dat de soepele procedure van artikel 1211 Ger.W. die met de wet van 13 augustus 2011 werd ingevoerd, een vooruitgang inhoudt in vergelijking met het vroegere recht.

Concluderend kan men zonder meer stellen dat dit werk bijzonder lezenswaardig is en uiterst nuttig voor eenieder die in de praktijk in mindere of meerdere mate te maken heeft met het vraagstuk van de vervanging van de notaris-vereffenaar. De auteur is erin geslaagd om een mooi overzicht te presenteren van de actuele stand van rechtspraak en rechtsleer op dit punt en schreef een boeiende handleiding voor de praktijk. Hij verdient daarvoor alle lof.

Michael TRAESE

PRIVAATRECHT

K. BARKER, K. FAIRWEATHER en R. GRANTHAM (eds.), *Private Law in the 21st Century* (Oxford: Hart Publishing 2017), 624 p., £110

Private Law in the 21st Century is een lijvige bundel waarin verslag wordt gedaan van de bevindingen van een congres dat in december 2015 in Brisbane werd gehouden. Dit congres werd georganiseerd door de University of Queensland en de bijdragen geven een breed overzicht van de rechtsontwikkeling in het Anglo-Australische recht. Volgens de redacteurs waren de discussies tijdens het congres van een 'extreem hoog niveau'. De bijdragen zijn nu gebundeld in een boek van ruim 500 bladzijden. De auteurs zijn van diverse nationaliteiten, waaronder uiteraard velen uit Australië, maar ook het Verenigd Koninkrijk en Canada zijn goed vertegenwoordigd. Het boek is ingedeeld in vijf delen, die weer uiteenvallen in 26 hoofdstukken. Een bundel met een breed thema als hier aan de orde, kort gezegd de nabije toekomst van het privaatrecht, krijgt vanzelf een ietwat eclectisch karakter. De indeling in vijf delen, met als titels bijvoorbeeld *Agendas and predictions* en *Complex systems and interactions*, dekt dan ook niet echt een lading.

De bundel bestrijkt vele onderwerpen zoals het procesrecht en de bescherming van privacy, maar een aanzienlijk deel van de stukken gaat over de rechtsontwikkeling binnen klassieke rechtsgebieden, zoals het contractenrecht en het onrechtmatige daadsrecht. Een terugkerend thema binnen de uiteenlopende onderwerpen betreft een typisch *common law*-vraagstuk, namelijk de vraag of een bepaald onderwerp is gebaat bij wetgeving of dat de rechtsontwikkeling beter aan de rechtspraak kan worden overgelaten. Zo bespreekt Martin Hogg in hoofdstuk 6 of het Schotse recht, dat zowel elementen uit de continentale civielrechtelijke traditie als *common law*-elementen bevat, gebaat zou zijn bij codificatie van het privaatrecht.

De taakverdeling tussen de wetgever en de rechter wordt in twee bijdragen besproken op het terrein van het financiële recht (hoofdstuk 12 en 13). Hierbij wordt onder meer onderzocht wat de rol van het privaatrecht is bij het beteugelen van de economische crisis, die in 2008 is uitgebroken. Een interessante casus betreft de aansprakelijkheid van de ABN Amro-bank in Australië, omdat ook daar ‘gevaarlijke’ financiële producten, derivaten, zonder voldoende voorlichting werden verhandeld aan minder deskundige wederpartijen, te weten lagere Australische overheden. Deze zaak, *ABN AMRO Bank NV v. Bathurst Regional Council*, kwam in 2014 voor de Federal Court. Hierbij was zowel sprake van schending van wettelijke regels als van een schending van een buitenwettelijke zorgplicht. Verrassend is dat ook het ratingbureau in kwestie onrechtmatig had gehandeld, omdat op onzorgvuldige wijze een complex financieel product als een veilige belegging was voorgesteld. Naar aanleiding van deze uitspraak wordt geanalyseerd wat de rol van de wetgever is bij het houden van financieel toezicht en hoe ver het privaatrecht kan reiken om nieuwe excessen te bestrijden en op welke partijen een zorgplicht rust.

In het boek komen verder traditionele leerstukken zoals het opschortingsrecht, maar ook de *constructive trust* op de Marshalleilanden aan bod. In deze hoofdstukken wordt op klassieke wijze de rechtsontwikkeling nagegaan. De auteurs zetten de stand van zaken uiteen en beoordelen op welke wijze het leerstuk in de 21e eeuw het beste kan worden vormgegeven. Enig gevoel van crisis spreekt soms uit de bijdragen; Ken Oliphant belicht in hoofdstuk 3 het onrechtmatige daadsrecht, in het bijzonder de *tort of negligence*, zoals dat zich sinds het arrest *Donoghue v. Stevenson* in 1932 heeft ontwikkeld. Hij bespreekt de moeilijkheden bij het bepalen wanneer iemand een zorgplicht heeft geschonden en met name de problematiek bij het aanwijzen van een grondslag voor de aansprakelijkheid. Ook concludeert Oliphant voorzichtig dat een codificatie wel eens de beste wijze kan zijn om een coherent geheel van het recht te maken.

Verder wordt er veel aandacht besteed aan specifieke onderwerpen binnen het onrechtmatige daadsrecht, zoals de wijze waarop benadeelden het best kunnen worden beschermd tegen bijvoorbeeld de aantasting van hun privacy. De wijze van schadeberekening in dergelijke gevallen en de rol van verzekeringen in het aansprakelijkheidsrecht komen ook uitgebreid aan de orde. Alle stukken staan uiteraard in het perspectief van de ontwikkelingen die te verwachten zijn in de komende jaren, dan wel decennia. Daarnaast zijn er ook waarlijk ‘21e-eeuwse’ onderwerpen. Op zogenaamde innovatieve contracten wordt ingegaan en op *persuasive technologies*. De rol van de moderne technologie op het privaatrecht komt hierbij uitdrukkelijk aan bod. Zo bespreekt Eliza Mik in hoofdstuk 18 hoe particulieren ten opzichte van internetgiganten als Google en Facebook kunnen worden beschermd. Een mogelijke oplossing is de privacyregels, die over het algemeen zonder nadenken worden

aangevinkt, als overeenkomsten te beschouwen waarbij de wilsovereenstemming centraler moet komen te staan.

Al met al bevat dit boek zeer verschillende bijdragen, die slechts losjes thematisch kunnen worden ingedeeld. Hierboven zijn enkele onderwerpen aangestipt, maar het boek beslaat werkelijk een breed terrein, en gaat ook nog in op onder meer procesrecht en de rol van het juridisch onderwijs in de nabije toekomst. Voor een breed overzicht van de ontwikkelingen op diverse privaatrechtelijke terreinen is het werk geschikt, in het bijzonder voor de modern ingestelde jurist met interesse voor de *common law*.

Tobias JONKERS

RECHTSGESCHIEDENIS

F. LIMBACH, *Gesamthand und Gesellschaft* (Tübingen: Mohr Siebeck 2016), 510 p., €110,00

Dit boek is de handelseditie van het *Habilitationsschrift* van Dr. F. Limbach geschreven aan de Christian-Albrechts-Universiteit van Kiel. Het boek behandelt de vraag waarom en op welke wijze de oud-Duitse rechtsfiguren van de *Gesamthand* als voorlopers van de vennootschapsrechtelijke *Gesamthand* gelden. De rechtsfiguur van de *Gesamthand* veronderstelt een juridische band tussen personen die in een rechtsverhouding staan met verplichtingen ten aanzien van bepaalde vermogensbestanddelen. Het onderzoek vertrekt vanuit de vaststelling dat de Duitse wetgever zich bij het ontwerp van de regeling van de *BGB-Gesellschaft*, de vennootschap volgens burgerlijk recht, gebaseerd heeft op de figuur van de *Gesamthand*. Daarbij lijkt de wetgever van twee premissen te zijn vertrokken. De eerste premisse luidt dat de bijzondere kenmerken van de *BGB-Gesellschaft* hun oorsprong vinden in de oud-Duitse *Gesamthand*. De tweede premisse stelt dat de oud-Duitse *Gesamthand* haar stempel heeft gedrukt op het Duitse vennootschapsrecht. Het onderzoek kadert tevens in de recente discussie omtrent de dogmatische onderbouw van de personenvennootschap. Sinds 1990 betoogt bepaalde Duitse rechtsleer om het *Gesamthand*-beginsel in het vennootschapsrecht op te geven en voortaan te kiezen voor de figuur van de rechtspersoon. Het onderzoek beoogt de *Gesamthand* als juridisch model historisch in kaart te brengen en de historische “macht” van het model te “kwantificeren”.

Het eerste deel behandelt de historische inhoudelijke en begripsmatige raakpunten tussen de *Gesellschaft* en de *Gesamthand* voordat zij door de Duitse wetgever met elkaar in verband werden gebracht. In het eerste hoofdstuk van deel 1 onderzoekt Limbach inhoudelijke voorlopers van de vennootschapsrechtelijke *Gesamthand* vertrekkende van het Romeinse recht, continentaal-Europese bronnen uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd en de ontwikkeling van het Duitse recht tot de 19de eeuw. Voor de keuze van de te onderzoeken historische vennootschapsconstructies laat hij zich primair leiden door constructies die gekenmerkt worden door een gemeenschappelijke wil van de deelnemers met het oog op het bereiken van welbepaald doel en een zekere mate van zelfstandigheid van de vennootschap ten aanzien van de vennoten. Inhoudelijk neemt het onderzoek hoofdzakelijk volgende “zelfstandigheidskenmerken” van die vennootschapsconstructies onder de loep: (i) een zakenrechtelijke binding van de vennootschapsgoederen met beschikkingsonbevoegdheid ten aanzien van

aandelen in de vennootschapsgoederen tot gevolg; (ii) een afgescheiden vermogen; (iii) het mechanisme van aanwas en (iv) de *Subjektivierung* van de vennootschap. Die kenmerken zijn typerend voor de vennootschapsrechtelijke *Gesamthand*. Hoewel de *societas* in het Romeinse recht als een zuiver verbintenisrechtelijke verhouding werd beschouwd, bestaan er lichte afwijkingen op dat model zoals het beginsel van aanwas en de beschikkingsonbevoegdheid over een aandeel in de vennootschapsgoederen. Het Italiaanse en het Spaanse recht brengen respectievelijk in de middeleeuwen en de nieuwe tijd een belangrijke wende op gang richting zelfstandigheid van de vennootschap als entiteit. Het vennootschapsvermogen geldt als een afzonderlijk vermogen ten gunste van de vennootschapsschuldeisers. In de 14de eeuw komt ook een kentering uit de hoek van de postglossatoren die de vennootschap in het kader van schuldvergelijking als een zelfstandige entiteit (*Aufrechnungsadressat*) beschouwen. Wat het Duitse recht betreft, is de invloed van de natuurrechtsfilosofie met de *moralische Person* vanaf het midden van de tweede helft van de 17de eeuw zonder twijfel van bijzonder belang. Aanvankelijk impliceert dat begrip niet automatisch rechtsbekwaamheid noch een afzonderlijk vermogen. Het duidt eerder op het uitoefenen van rechten of het stellen van rechtshandelingen als een eenheid. Vanaf de 19de eeuw wordt het Duitse rechtslandschap beheerst door een hevige controverse omtrent het al dan niet rechtspersonen karakter van de *Handelsgesellschaft*.

In het tweede hoofdstuk van het eerste deel passeren oude figuren van de *gesamten Hand* de revue als begripsmatige voorlopers van de vennootschapsrechtelijke *Gesamthand*. Het begrip *Gesamthand* was geen historische benaming voor vennootschapsrechtelijke constructies. Aan de hand van de analyse van de oude figuren van de *gesamten Hand* tracht Limbach de historische betekenis van de *Gesamthand* loepzuiver te krijgen. De oudste onderzochte terminologie wijst op een *untechnisch* – niet noodzakelijk juridisch – gemeenschappelijk handelen. In de *Sachsenspiegel* (1230) figureert het begrip met het oog op de verstrekking van een leenrecht op eenzelfde leengoed door de leenheer aan meerdere vazallen. Kenmerkend is het gebrek aan een aandeel in het leengoed toekomende aan de vazallen wat resulteert in de beschikkingsonbevoegdheid van een vazal tenzij de overige vazallen in de beschikking toestemmen. Doordat bij overlijden het leenrecht van de overledene vazal aanwast ten voordele van de overige vazallen voor zover het leenrecht was verstrekt via de *Gesamthand*, ligt tevens de gelijkenis met het principe van aanwas voor de hand. Ten laatste vanaf het begin van de nieuwe tijd evolueert het begrip naar een erfrechtelijk instrument binnen het leenrecht. In het verbintenisrecht duikt vanaf de 13de eeuw ook de uitdrukking *gesamten Hand* op. Dat begrip wijst op een gehoudenheid van meerdere schuldenaren voor eenzelfde schuld en reikt dus geen bruikbaar puzzelstuk aan in de zoektocht naar banden met de huidige vennootschapsrechtelijke *Gesamthand*. Tot slot fungeert het begrip in de middeleeuwen als aanduiding van bepaalde eigenschappen van een echtelijke verhouding waaronder een gemeenschappelijke beschikkingsbevoegdheid. Limbach brengt zo een meer genuanceerd verhaal dan Gierkes ongestaafde uitleg dat het begrip van oude rechtsgebruiken afstamt waarbij het zinnebeeld van de *verslingerde* handen de verbondenheid van verschillende individuen symboliseert.

Het tweede deel behandelt de vormgeving van de moderne *Gesamthandtheorie* en haar rol in het Duitse vennootschapsrecht tot 1900. Het eerste hoofdstuk van het tweede deel start met twee theorieën als vroege impulsgevers van de moderne *Gesamthandtheorie*. Limbach neemt eerst de in 1681 door Justus Veracius gepubliceerde theorie van de *dominium plurium in solidum* of *Gesamteigentum* onder de

loep. Kenmerkend voor deze vorm van personenverband waarbij meerdere personen elk eigenaar zijn van het gehele goed, is het gebrek aan verdelingsmogelijkheid en beschikkingsbevoegdheid over een eigen aandeel in het goed. Tegen het einde van de 18de eeuw voegt Philip Scherer het mechanisme van aanwas toe als kenmerk van de *Gesamteigentum*. Na een aanval van Johann Christian Hesses komt de *Gesamteigentum* als theorie in het verweer en moet ze uiteindelijk vanaf de tweede helft van de 19de eeuw het onderspit delven. Vervolgens onderzoekt Limbach de *Genossenschaftstheorie* die vanaf 1840 het licht ziet. Voor de bedenker Beseler is de rechtsbekwaamheid het belangrijkste kenmerk van de *Genossenschaft*. De impuls voor de theorie van de *Gesamthand* ligt vooral in de afbakening van de rechtsfiguur van de *Genossenschaft* met de *materielle Rechtsgemeinschaften* (de latere *Gesamthandgemeinschaften*) zoals de nalatenschap en de huwelijksgemeenschap die geen rechtsbekwaamheid hebben.

Het tweede hoofdstuk van het tweede deel zet het ontstaan uiteen van het moderne *Gesamthand*-begrip in de 19de eeuw. Eerst belicht Limbach de *Gesamthand* als een begrip zoals ontwikkeld door rechtshistorische geleerden in de 19de eeuw. Daarbij maakt hij een onderscheid tussen enerzijds auteurs die zich louter vastpinnen op de begrippen van de bronnen en anderzijds zij die onafhankelijk van de begrippen uit het bronnenmateriaal de *Gesamthand* als een verzamelbegrip voor historische constructies hanteren. Vervolgens bespreekt Limbach de integratie van het begrip in het geldend recht. Kuntze is de eerste rechtsgeleerde die het begrip in 1863 toetst aan het geldende recht. Kenmerkend voor de *Gesamthand* is volgens Kuntze het extern optreden als een eenheid en een gebrek aan eigen *patrimonium*. Stobbe ontpopt zich in 1864 als medepleitbezorger van de *Gesamthand* en past het begrip ook toe op andere *Personengemeinschaften*. Hij dicht ook bijkomende eigenschappen toe aan de *Gesamthand* zoals de door een persoonlijke band getekende “samenhorigheid van personen” en het aanwasbeginsel. Niettegenstaande het inspirerende effect van deze grondleggers op andere rechtsgeleerden zoals Beseler, Gierke en Heusler komt het zowel in de rechtspraak als in de rechtsleer tot aan de invoering van het BGB niet tot een algemene erkende theorie van de *Gesamthand* in het vigerende recht.

Daarin komt verandering na de invoering in het BGB, zoals wordt toegelicht in het derde hoofdstuk van het tweede deel. In het eerste wetsontwerp van het BGB zijn de opstellers eerder terughoudend. De BGB-vennootschap krijgt uitsluitend vorm als een verbintenisrechtelijke verhouding. Bovendien rust men het vennootschapsvermogen uit met de eigenschappen van een *Bruchteilgemeinschaft*. De voornaamste kenmerken van de BGB-vennootschap in het eerste ontwerp zijn de beschikkingsbevoegdheid over een aandeel in de afzonderlijke voorwerpen die deel uitmaken van de vennootschap en het gebrek aan aanwasbeginsel. Na felle kritiek van o.a. Gierke wisselen de opstellers van het wetsontwerp het geweer van schouder en wordt het *Gesamthand*-begrip aangebracht. De tweede BGB-commissie kiest resoluut voor een beschikkingsverbod met zakelijke werking van een aandeel in de afzonderlijke vennootschapsgoederen en een aandeel in het vennootschapsvermogen. Zij laat evenwel open of het hier al dan niet gaat om een afzonderlijk vermogen (*Sondervermogen*) zonder afzonderlijke aandelen voor de vennoten. Limbach neemt aan dat de commissie aan de BGB-vennootschap bovendien niet de hoedanigheid van rechtssubject wenste te verlenen. De erkenning van de *Gesamthandtheorie* als grondslag voor het *bürgerlichen Gesellschaftsrechts* door de tweede commissie zorgt voor de juridische verankering van de *Gesamthand* als een heersend beginsel o.a. in het BGB-vennootschapsrecht. In tegenstelling tot de weigerachtige houding

van de rechtsleer en rechtspraak in de 19de eeuw vindt de theorie voortaan haar neerslag zowel in de codificatie van het BGB en HGB als in de meerderheid van de rechtspraak en rechtsleer.

Na het besluit van het tweede deel voegt Limbach nog een beknopt afzonderlijk deel toe met zijn onderzoeksresultaten. In een eerste paragraaf bevestigt hij zijn uitgangspunt van de inleiding dat er geen terminologische samenhang is tussen oude figuren van de *gesamten Hand* en het moderne *Personengesellschaftsrecht*. In een tweede paragraaf trekt hij op genuanceerde wijze verbindingslijnen tussen het moderne *Personengesellschaftsrecht* en oude figuren van de *gesamten Hand*. Niettegenstaande deze verbanden komt Limbach tot het inzicht dat het niet zozeer de oude *gesamte Hand*-figuren zijn die het moderne vennootschapsrecht constructief hebben beïnvloed, maar veeleer andere continentaal Europese rechtsfiguren. De derde paragraaf rondt het boek dan ook af met het besluit dat de *Gesamthand* voor de vennootschap geen historische betekenis heeft maar sinds het einde van de 19de eeuw als *historiserende* vlag opgediept is om een vooraf bepaalde vennootschapsrechtelijke lading te dekken.

Het werk is innovierend doordat Limbach voor het eerst aantoonde dat de historische wortels van de BGB-*Gesellschaft* niet terug te voeren zijn tot een eigen Duitse ontwikkeling van de *Gesamthand*. Hij test impliciet voor het eerst de hoger vermelde premissen die aan de grondslag schijnen te liggen van het BGB, op hun waarachtigheid. Aan de hand van vergelijking met de rechtsstelsels in Frankrijk, Oostenrijk, Italië en Spanje krijgt de lezer verrijkende inzichten in de rechtsgeschiedenis van de *Gesamthand* van het Romeinse recht tot 1900. Niet alle landen komen voor alle topics in dezelfde mate aan bod. De onderzoeksmethode wordt evenmin ergens geëxpliciteerd. Bij de kritische en grondige analyse van het bronnenmateriaal geeft Limbach echter steeds de beperkingen en afbakening van het onderzochte materiaal weer. Het boek volgt een duidelijke en coherente structuur en is vlot en bevattelijk geschreven.

Waar Limbach de lezer door middel van een minutieuze en haarfijne analyse behoedzaam doorheen de rechtsgeschiedenis van de (*gesellschaftrechtliche*) *Gesamthand* loodst, valt het op dat hij zeer beknopt is wat de analyse van het huidige recht betreft. Hoewel het niet duidelijk is op welke wijze het onderzoek “*de historische macht kan kwantificeren om de vereiste mate van dogmatisch vormgevende of rechtspolitieke wilskracht te meten, die nodig zou zijn om het Gesamthand-model terug te dringen in het voordeel van het model van de rechtspersoon* (p. 8)” toont de auteur wel op overtuigende wijze het gebrek aan van een eigen historische Duitse ontwikkeling van de *gesellschaftrechtliche Gesamthand*. Voorstanders voor de toekenning van een rechtspersoonlijkheid aan de BGB-*Gesellschaft* kunnen op basis daarvan alvast het historische gezagsargument ontkrachten. Een afweging van voor- en nadelen van het gebruik van de figuur van de *Gesamthand* voor het vennootschapsrecht zou eventueel ook interessant kunnen zijn voor dat debat. Zij blijven in deze thesis echter volledig buiten beschouwing.

Een praktijkjurist die op zoek zou zijn naar recente juridische bronnen die hij *in concreto* kan aanwenden, zal na het lezen van dit boek van een kale reis terugkomen, maar voor historici en juristen die hun kennis en inzichten over de geschiedenis van de rechtsfiguren van de BGB-*Gesellschaft* en de *Gesamthand* wensen te verruimen, is het boek een echte aanrader.

Leen DE KEYSER

VENNOOTSCHAPSRECHT

S. DE DIER, *Nietigheid van bestuursbesluiten in een vennootschap* (Kalmthout: Biblio 2016), 491 p., €150,94

Dit boek is de handelseditie van het doctoraatsonderzoek dat Stijn De Dier voerde en succesvol verdedigde aan de Katholieke Universiteit Leuven. Zoals de titel reeds doet vermoeden, handelt het onderzoek over verschillende aspecten bij de nietigheid van bestuursbesluiten.

Het onderzoek analyseert de nietigheid van bestuursbesluiten aan de hand van drie grote delen. In eerste instantie onderzoekt de auteur de functionele benadering van bestuursbesluiten. Daarna onderzoekt de auteur de gevolgen van de nietigverklaring voor de rechtshandelingen die volgen op het nietig verklaarde bestuursbesluit. Ten slotte gaat de auteur in op wie gerechtigd is om de nietigheid te (kunnen) vorderen en besteedt hij kort aandacht aan de opschorting van de bestuursbesluiten.

De auteur beperkt zijn onderzoek tot de nietigheid van besluiten van het *bestuurs*-orgaan. Aandeelhoudersbesluiten laat de auteur bijgevolg doelbewust uit het bereik van het onderzoek. De geïnteresseerde lezer kan daarvoor terecht bij het proefschrift van Hellemans (F. Hellemans, *De algemene vergadering* (Kalmthout: Biblio 2001), 814 p.). Ondanks het feit dat aandeelhoudersbesluiten niet tot het primaire onderwerp behoren, laat de auteur doorheen de tekst echter niet na om opmerkingen en aanbevelingen *de lege ferenda* te formuleren bij de regels inzake de nietigheid van aandeelhoudersbesluiten.

Het valt daarbij ook op dat de nietigheidsgronden *as such* onbesproken blijven. Deze beslissing van de auteur valt zowel aan te moedigen, als te betreuren. Aan te moedigen aangezien elders reeds uitvoerig onderzoek werd gevoerd naar de nietigheidsgronden, waarvan het overigens duidelijk is dat zij geïnterpreteerd moeten worden in het licht van de nietigheidsgronden bij aandeelhoudersbesluiten. Te betreuren aangezien de nietigheidsgronden (op het eerste gezicht) een eerste noodzakelijke stap vormen tot de nietigheid van bestuursbesluiten en aangezien deze analyse van het proefschrift een waar standaardwerk inzake de nietigheid bestuursbesluiten had kunnen maken (in de mate dat het voorliggend werk dit nu nog niet is).

Ik ga graag kort dieper in op de grote thema's die de auteur behandelt. In het eerste deel behandelt de auteur de functie van de juridische erkenning van bestuursbesluiten. In dit eerste grote deel wordt de vraag gesteld waarom het van belang is om een bepaalde uitspraak of handeling vanwege het bestuursorgaan als *bestuursbesluit* af te zonderen. Een *bestuursbesluit* is een rechtshandeling, in tegenstelling tot een *bestuursbeslissing*. Met deze vraag wordt bijgevolg gepeild naar de functie van die afzondering of de 'verzelfstandiging' van bestuursbesluiten.

De auteur vertrekt hiervoor vanuit de *agency*-problematiek die ontstaat in (grote) vennootschappen en de vaststelling dat er een verhouding van economische afhankelijkheid ontstaat tussen een principaal (de verzameling van aandeelhouders) en een agent (de bestuurder). Deze laatste beheert het vermogen van de aandeelhouders, waarbij hij normalerwijze steeds zal handelen in overeenstemming met het vennootschapsbelang.

De *a posteriori* vernietigbaarheid van besluiten waarin het Belgische vennootschapsrecht voorziet, werkt dan als (één van de) middel(en) om te remediëren aan de eventuele nadelige gevolgen van de *agency*-problematiek (alleszins t.a.v. de princi-

paal of de aandeelhouders). Bepaalde wijzigingen aan het onderliggende vermogen kunnen door deze vernietigbaarheid ongedaan worden gemaakt. De nietigheidsvordering biedt een toegevoegde waarde die op andere manieren niet kan worden bereikt.

De auteur stelt in dit licht dat de *agency*-problematiek in economische zin moet worden begrepen. Hierdoor strekt de *agency*-verhouding zich ook uit tot andere *stakeholders* zoals werknemers en schuldeisers. Het is dan ook te kort door de bocht om te concluderen dat verzelfstandiging van bestuursbesluiten enkel in het voordeel zou zijn van aandeelhouders.

In het tweede deel gaat de auteur dieper in op de gevolgen van de nietigverklaring van bestuursbesluiten voor de op basis van die besluiten verrichte rechtshandelingen. De auteur voert met andere woorden onderzoek naar de bestuursbesluiten met een *externe* werking en de vraag of en hoe de derde-wederpartij al dan niet beschermd wordt bij de nietigheid van zijn rechtshandeling die is gebaseerd op het nietige bestuursbesluit.

De auteur koppelt in zijn proefschrift de nietigheid van bestuursbesluiten aan de vertegenwoordigingsregels en de vraag of die handeling van de vertegenwoordiger moet worden toegerekend aan de vennootschap. Indien op deze laatste vraag positief geantwoord moet worden, kan de derde de nietigheid van het bestuursbesluit naast zich neerleggen.

Als algemeen besluit van dit tweede grote onderdeel stelt de auteur dat wanneer een bestuursbesluit is uitgevoerd met vertegenwoordigingsmacht, de nietigheid van het besluit geen gevolgen kan ressorteren voor de geldigheid van de verrichting. De nietigheid *op zich* vormt daarom geen beperking van de vertegenwoordigingsmacht op basis waarvan het besluit werd uitgevoerd. Het doctoraatsonderzoek toont aan dat het resultaat anders is in het geval van kwade trouw van de derde-wederpartij of indien een vennootschapsmandataris *qualitate qua* als wederpartij zou optreden. De auteur geeft daarbij op de pagina's 220 en 221 van zijn proefschrift een duidelijke overzichtstabel, telkens met verwijzing naar de relevante randnummers.

In derde instantie wordt een onderzoek verricht naar de rechtstoegang en de vorderingsgerechtigdheid met betrekking tot de nietigheidsvordering. Hier moet volgens de auteur een onderscheid worden gemaakt tussen twee situaties. In het eerste geval is de eiser een derde-wederpartij en in dat geval moet de vorderingsgerechtigdheid worden afgewezen. Anders oordelen leidt ertoe dat de wederpartij een kosteloze mogelijkheid heeft om de aanvaarding van de rechtshandeling te weigeren, terwijl de vennootschap die mogelijkheid niet heeft. Is de eiser geen wederpartij, dan moet een verder onderscheid worden gemaakt. Is de eiser een *outsider* (werknemer, schuldeiser, etc.), dan schuift de auteur een zeer terughoudende interpretatie naar voren. Ook de *outsider* heeft reeds voldoende andere remediërende actiemiddelen en moet daarom niet van de nietigheidsvordering kunnen genieten. Voor de *insider* wordt die vorderingsmogelijkheid daarentegen wel geboden, zij in het bepaalde gevallen begrensd.

Uit de onderzoeksvraag en -resultaten volgt dat het onderzoek naar de nietigheid van bestuursbesluiten steeds een zoektocht betreft naar een evenwicht tussen het belang bij nietigverklaring en het belang bij de bescherming tegen de nietigheidsgevolgen.

Vanuit bovenstaande zoektocht naar een evenwicht, trekt de auteur ook nog een andere lijn: die van de vergelijkbaarheid met de Pauliaanse vordering. Volgens de auteur komt de nietigheidsvordering tegen een bestuursbesluit, dat externe werking

heeft, voor een aandeelhouder overeen met wat de Pauliaanse vordering voor een schuldeiser is. Beide zijn technieken om een nadelige verrichting aan niet-partijen niet tegenstelbaar te maken. Vanuit deze vaststelling argumenteert de auteur bijgevolg dat beide regimes dezelfde vorderingsmogelijkheden zouden moeten bieden aan hun respectieve titularissen.

Na het lezen van dit proefschrift, concluderen wij dat het onderzoek een diepgaande analyse biedt van nietigheid van bestuursbesluiten. Het opzet hiervan is niet onlogisch. Reeds meermaals werd in de literatuur bij monde van onder meer Caprasse, Nelissen-Grade en Wyckaert geopperd om naar dit onderwerp een diepgaand onderzoek te voeren. Dit was zeker nodig aangezien er, in tegenstelling tot bij de nietigheid van aandeelhoudersbesluiten, door de wetgever geen sterk uitgewerkte regeling geboden wordt.

Het diepgaande karakter en de keuze voor rechtsvergelijking met landen als Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Nederland verdienen lof. Zij tonen de relativiteit, incoherentie of problematiek in en van het Belgische vennootschapsrecht aan. Het feit dat de auteur voor zijn onderzoek verder telkens vertrekt vanuit een omvattend onderzoek naar de wetshistoriek en de totstandkoming van de verschillende regels, biedt veel inzicht in het hoe en waarom van de huidige regelgeving.

Naast een theoretische uiteenzetting heeft de auteur oog voor het praktische aspect. Op de praktische kant van het verhaal had de auteur naar onze mening nog sterker kunnen inzetten, zeker gelet op het toenemende belang ervan in de vennootschapsp praktijk. Praktisch is echter wel de bijzondere inhoudstafel die, naast de tussentitels, ook de schoudertekst bevat van de verschillende paragrafen. Deze vermelding onder de tussentitels maakt het werk overzichtelijker en nog makkelijker doorzoekbaar.

Alleszins is het nu uitkijken naar de manier waarop de wetgever het door De Dier gevoerde onderzoek zal incorporeren in de voorstellen tot hervorming van het vennootschapsrecht.

Lander VAN GUCHT

VENNOOTSCHAPSRECHT

R. KRAAKMAN, J. ARMOUR, P. DAVIES, L. ENRIQUES, H. HANSMANN, G. HERTIG, K. HOPT, H. KANDA, M. PARGENDLER, W. RINGE en E. ROCK, *The Anatomy of Corporate Law* (Oxford: OUP 2017), 281 p.

I. HET BELANG EN DE BENADERING VAN “THE ANATOMY OF CORPORATE LAW”

The Anatomy of Corporate Law is zonder twijfel één van de belangrijkste boeken in de economische en rechtsvergelijkende analyse van het vennootschapsrecht. Zo werd de eerste editie inmiddels 461 keer geciteerd volgens Google Scholar. *The Anatomy* behandelt bijna alle aspecten van het vennootschapsrecht, van de basis *governance* structuur tot overnames en effectenregulering. *The Anatomy* zou verplichte lectuur moeten zijn voor elke academicus die bezig is met vennootschapsrecht, en kan tevens uitstekend dienen als handboek om vergelijkend vennootschapsrecht te onderwijzen.

De derde editie van 2017 was lang verwacht na eerdere edities in 2004 en 2009, maar brengt geen revolutionaire wijzigingen met zich mee. Het meest opmerkelijke is de toevoeging van twee nieuwe auteurs, Mariana Pargendler (FGV Law School, São Paulo) en Wolf-Georg Ringe (Universität Hamburg), die de auteurs van de vorige edities vervoegen (Reinier Kraakman, John Armour, Paul Davies, Luca Enriques, Henry Hansmann, Gerard Hertig, Klaus Hopt, Hideki Kanda en Edward Rock). De auteurs van de eerste editie hebben tevens een stap terug gedaan en John Armour en Luca Enriques hebben de rol van “General Editor” op zich genomen. Daarnaast hebben ook twee “Associate Editors” bijgedragen aan de derde editie, Sofie Cools (KU Leuven; Max Planck Institute of Comparative and International Private Law) en Gen Goto (University of Tokyo). Op deze manier vindt er ook bij The Anatomy een generatiewissel plaats. Ten slotte gaat de komst van Mariana Pargendler gepaard met de toevoeging van Brazilië, een groeiland, aan de bestaande kernjurisdicties waarmee wordt vergeleken (Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland, Italië en Japan).

De algemene benadering van de derde editie is nog steeds dezelfde als die van vorige edities. The Anatomy heeft als doel om “*international, functional, neutral and brief*” te zijn. De “functionele” benadering van The Anatomy wordt door de auteurs grotendeels ingevuld als een economische benadering, aangezien de auteurs als assumptie nemen dat de functie van vennootschapsrecht is om sociale welvaart te maximaliseren. De auteurs nemen geen expliciet standpunt in over de vraag of dit best bereikt wordt door de welvaart van de aandeelhouders te maximaliseren (p. 22), maar het lijkt wel een onderliggende assumptie te zijn dat dit vaak het geval is (bijvoorbeeld op p. 271).

The Anatomy wil ook neutraal zijn, in de zin dat er niet gekozen wordt voor één specifiek juridisch regime. Het boek is ook kort: de derde editie telt slechts 281 pagina's, en dat terwijl de tweede editie nog 322 pagina's telde en de derde editie nieuw materiaal heeft toegevoegd zonder significant te snijden in de inhoud van het oude materiaal.

Omdat het zo kort is, is The Anatomy vanzelfsprekend ook beperkt in opzet. Ten eerste ligt de focus op genoteerde vennootschappen, en worden niet-genoteerde vennootschappen en personenvennootschappen niet grondig behandeld. Hoewel dit een verdedigbare keuze is, perkt dit de relevantie voor een land als België, dat slechts een beperkt aantal genoteerde vennootschappen telt, wel in zekere mate in. Niettemin zou het conceptueel kader van The Anatomy ook kunnen worden uitgebreid naar niet-genoteerde vennootschappen. Ten tweede behandelt The Anatomy enkel het vennootschapsrecht. Toch worden in hoofdstuk 5 (“*transactions with creditors*”) en hoofdstuk 9 (“*corporate law and securities markets*”) respectievelijk ook elementen van insolventierecht en effectenrecht behandeld, gezien de nauwe verwevenheid van deze rechtstakken met het vennootschapsrecht. Ten slotte is het niet de bedoeling van The Anatomy om elk onderwerp exhaustief te behandelen. Op deze manier is het erg interessant voor onderzoekers in vennootschapsrecht, aangezien het een startpunt en wegwijzer voor verder onderzoek biedt, met een conceptueel kader dat kan worden toegepast op het gekozen onderwerp, alsook een korte introductie.

II. HET CONCEPTUEEL KADER VAN THE ANATOMY

Het conceptueel kader van de derde editie van The Anatomy is grotendeels hetzelfde als in de vorige edities. De auteurs beschrijven een “*corporation*” aan de

hand van vijf essentiële karakteristieken (p. 5): (i) de aparte rechtspersoonlijkheid en *entity shielding* (voorrang van de vennootschapsschuldeisers op het vennootschapsvermogen en liquidatiebescherming), (ii) de beperkte aansprakelijkheid van aandeelhouders, (iii) overdraagbare aandelen, (iv) delegatie van het bestuur aan een bestuursorgaan verkozen door de aandeelhouders, en (v) *investor ownership* (wat inhoudt dat de aandeelhouders het recht hebben om de vennootschap te controleren en de winst op te strijken). Hierbij moet wel in gedachten worden gehouden dat de auteurs enkel spraken over de Angelsaksische term “*corporation*”, die niet de “*partnerships*” omvat, in tegenstelling tot de bij ons gebruikelijke term “vennootschap”, die niet enkel slaat op de volkomen rechtspersonen maar ook op de maatschap, de vennootschap onder firma, de commanditaire vennootschap, enzovoort.

De eerste functie van het vennootschapsrecht is om bedrijven een vennootschapsvorm te geven die al deze kenmerken bezit. Een tweede functie van het vennootschapsrecht is volgens *The Anatomy* om aan de drie *agency* problemen in het vennootschapsrecht tegemoet te komen: (i) de spanning tussen *managers* en aandeelhouders, (ii) tussen controlerende aandeelhouders en minderheidsaandeelhouders, en (iii) tussen aandeelhouders en andere derde partijen, zoals schuldeisers en werknemers (p. 2). *The Anatomy* definieert *agency* relaties op een economische manier: “*an ‘agency problem’ – in the most general sense of the term – arises whenever one party, termed the ‘principal’, relies upon actions taken by another party, termed the ‘agent’, which will affect the principal’s welfare.*” (p. 29)

De vraag is dan hoe het vennootschapsrecht kan verhinderen dat de agent opportunistisch zijn eigen belang nastreeft in plaats van dat van de principaal. Concreet stelt *The Anatomy* dat het doel van vennootschapsrecht moet zijn om op zoek te gaan naar “*optimal solutions to the corporation’s agency problems*” (p. 31). Deze optimale oplossingen worden in *The Anatomy* onderverdeeld in tien juridische strategieën (“legal strategies”), die hieronder in de tabel (zie p. 32 van *The Anatomy*) worden weergegeven.

	Agent constraints	Affiliation terms	Incentive alignment	Appointment rights	Decision rights
Ex ante	Rules	Entry	Trusteeship	Selection	Initiation
Ex post	Standards	Exit	Reward	Removal	Veto

Bij de “*rules*” strategie worden *ex ante* specifieke gedragingen bepaald die de agent al dan niet moet stellen, terwijl “*standards*” meer algemeen zijn en slecht *ex post* inhoud krijgen door toepassing in een concrete zaak. De “*affiliation*” strategie houdt in dat het recht de voorwaarden voor “*entry*” kan bepalen (bijvoorbeeld door bepaalde informatieverplichtingen op te leggen) of de principaal een “*exit*” mogelijkheid kan geven (bijvoorbeeld doordat aandeelhouders in bepaalde gevallen het recht krijgen om hun aandelen te verkopen aan de vennootschap of een mede-aandeelhouder). De “*trusteeship*” strategie probeert het belangenconflict van de agent te elimineren (bijvoorbeeld door middel van onafhankelijke bestuurders), terwijl de “*reward*” strategie agenten *incentives* geeft om in het belang van de principaal te handelen (bijvoorbeeld door een variabele verloning). Ook “*appointment rights*” kunnen *agency* problemen oplossen, bijvoorbeeld door aandeelhouders het recht te geven om bestuurders te benoemen of te ontslaan. Ten slotte kunnen aandeelhouders overeenkomstig de “*decision rights*” strategie het recht krijgen om bepaalde

besluiten voor te stellen of goed te keuren, meestal enkel wat betreft de meest fundamentele transacties.

In een recente bijdrage hebben Goshen en Squire evenwel betwist dat het doel van vennootschapsrecht moet zijn om enkel *agency costs* te reduceren. Volgens hen maken bepaalde auteurs, waaronder de tweede editie van *The Anatomy*, zich zelfs schuldig aan “*agency cost essentialism*” (zie Z. Goshen en R. Squire, “Principal costs: a new theory for corporate law and governance”, *Columbia Law Review* 2017, 771, voetnoot 17). Zij argumenteren daarentegen dat macht verschuiven naar de principaal om de *agency* problemen te verminderen ook gepaard gaat met een kost, wat ze “*principal costs*” noemen. Hieruit volgt dat *principal costs* en *agency costs* tegen elkaar moeten worden afgewogen in het vennootschapsrecht. *The Anatomy* integreert dit perspectief niet in het conceptueel kader en focust nog steeds sterk op *agency costs*, wat te begrijpen is omdat de bijdrage van Goshen en Squire nog zeer recent is. Toch erkent de derde editie al meer dan de vorige edities dit probleem door op enkele plaatsen te spreken van “*transaction costs*” en “*coordination costs*” die moeten worden afgewogen tegen *agency costs* (zie bijvoorbeeld op p. 11-12).

Nadat het conceptueel kader met de vijf essentiële karakteristieken van de *corporation* (hoofdstuk 1) en met de *agency* problemen en *legal strategies* (hoofdstuk 2) uitgewerkt is, wordt dit kader in de daaropvolgende hoofdstukken systematisch toegepast op een hele waaier aan vennootschapsrechtelijke onderwerpen. Hoofdstuk 3 behandelt de basis *governance* structuur en de dagdagelijkse vennootschapsbeslissingen vanuit het perspectief van de aandeelhouders als klasse, terwijl hoofdstuk 4 ditzelfde onderwerp behandelt vanuit het perspectief van de minderheidsaandeelhouders en andere belanghebbenden. Hoofdstuk 5 bespreekt de juridische strategieën die gebruikt worden voor *agency* relaties bij transacties met schuldeisers en hoofdstuk 6 bekijkt “*related-party transactions*” (transacties tussen de vennootschap en een verbonden partij zoals een bestuurder of aandeelhouder). Hoofdstuk 7 behandelt de bijzondere vennootschapsrechtelijke regels voor fundamentele wijzigingen zoals statutenwijzigingen, fusies en de uitgifte van aandelen. Hoofdstuk 8 beschrijft de juridische strategieën die transacties reguleren waarbij er een controlewijziging is, zoals overnames. Hoofdstuk 9 is gewijd aan de regulering van effecten en financiële markten. In hoofdstuk 10 wordt er ten slotte geconcludeerd en gereflecteerd over enkele algemene tendensen;

III. BELANGRIJKE WIJZIGINGEN AAN DE INHOUD VAN DE DERDE EDITIE

Hieronder worden de belangrijkste wijzigingen in de derde editie van *The Anatomy* ten opzichte van eerdere edities besproken. In hoofdstuk 3, ten eerste, wordt er meer aandacht besteed aan aandeelhoudersactivisme en aan de toenemende mate van institutionalisering van de aandeelhouderstructuur (p. 60-62). In hoofdstuk 4 komt het debat rond de “*one share, one vote*” meer aan bod (p. 80 en volgende), wat logisch is gezien de recente beursintroductie van Snap Inc. met een klasse van aandelen zonder stemrecht.

Een nog belangrijkere wijziging aan hoofdstuk 4 is de aandacht voor *external constituencies* (actoren die niet direct bij de vennootschap betrokken zijn), wat te danken is aan de inbreng van de nieuwe auteur van het hoofdstuk, Mariana Pargendler (p. 92-100). In dit deel worden mechanismen bestudeerd die andere actoren dan aandeelhouders, managers, schuldeisers of werknemers beschermen, zoals bijvoorbeeld het

publiek in het algemeen of leden van een minderheid. Dit omvat enkele *hot topics* zoals niet-financiële informatieverplichtingen, gender quota, *golden shares*, bedrijven in handen van de overheid, en bestuursplichten ten opzichte van externe partijen. Hoewel de auteurs geen uitgesproken standpunt innemen over deze mechanismen, staan ze er toch enigszins sceptisch tegenover: “*There is, however, reason to be skeptical about the ability of corporate law to significantly tackle concerns which reach far beyond the agency problems that form its core competency*” (p. 108).

Hoofdstuk 8 bevat enkele nieuwe elementen met betrekking tot de verklaring van de verschillen in overnameregulering tussen de kernjurisdicties, wat weer samengaat met de toevoeging van een nieuwe auteur, Wolf-Georg Ringe. Zo wordt bijvoorbeeld een deel van de verschillen in de overnamewetgeving verklaard aan de hand van politiek-economische overwegingen. De auteurs stellen vast dat er sprake is van een “*backlash against a perceived sale of strategic firms into foreign hands*” (p. 239) en van protectionistische reacties van overheden, zoals bijvoorbeeld de wetgeving in Frankrijk die overheidsgoedkeuring vereist voor overnames in bepaalde strategische sectoren. De auteurs geven ook het voorbeeld van de Europese Overnamerichtlijn, die zij als een voorbeeld zien van “*political considerations, lobbying efforts, and regulatory capture*” (p. 241).

Dit illustreert goed dat de “functionele” of “economische” verklaringen, die grotendeels gebaseerd zijn op verschillen in aandeelhoudersstructuren, nog steeds de voorkeur krijgen van de auteurs van *The Anatomy*, maar dat de derde editie meer en meer ook andere, meer politieke verklaringsmodellen integreert. De auteurs stellen het zo: “*we rely first on a functional account, as far as this is capable of explaining matters, and turn to political and other accounts only when the analytic traction of the functional account is exhausted*” (p. 268).

Ook is de conclusie over overnameregulering sceptischer dan in de vorige edities. De auteurs stellen: “*regulators are somewhat agnostic when it comes to choosing an appropriate takeover regime for their specific needs*” (p. 241), omdat de optimale oplossing verschilt doorheen de tijd, sector en aandeelhoudersstructuren. De auteurs staan dus sceptisch ten opzichte van “*one-size-fits-all*” regulering, maar waarschuwen langs de andere kant dat een te flexibel regime ook gevaren met zich kan meebrengen.

Net als in hoofdstuk 8 wordt er ook in hoofdstuk 9 over effectenregulering gebruik gemaakt van een mix van functionele en van politieke argumenten om de verschillen in *disclosure* regimes te verklaren. Zo merken de auteurs bijvoorbeeld op dat controlerende aandeelhouders een *incentive* hebben om te lobbyen tegen te sterke effectenregulering, terwijl managers hier minder avers tegenover zouden staan (p. 265). Ook stellen ze vast dat de effectenwetgeving vooral verstrengd wordt net na een financiële crisis of een schandaal.

Ten slotte werd hoofdstuk 10 bijna volledig herschreven, maar het houdt nog steeds vast aan het adagium van de vorige edities, “*a short book deserves a short conclusion*”. Het interessantste aan dit hoofdstuk is dat de auteurs enkele trends en debatten identificeren in het vennootschapsrecht. Ten eerste merken ze op dat er een toenemende bescherming van aandeelhouders is, vooral door meer *disclosures* (*affiliation* strategie), *say-on-pay* stemmingen door aandeelhouders (*decision rights* strategie) en een grotere rol voor onafhankelijke bestuurders (*trusteeship* strategie). Langs de andere kant staan de meeste jurisdicties minder en minder afkerig tegenover afwijkingen van de idee van “*one share, one vote*”.

Ten tweede stellen de auteurs vast dat er een toenemend belang is van “*blockholders*” – grote institutionele aandeelhouders die echter nog geen controlerend belang hebben – in de aandeelhoudersstructuur van vennootschappen. Dit zorgt voor een tweede laag van *agency costs*, namelijk tussen vermogensbeheerders en de begunstigen van deze vermogens. Dit hangt ook samen met de vraag naar de wenselijkheid van aandeelhoudersactivisme: is dit een positieve evolutie, omdat het de rationele apathie van kleine aandeelhouders oplost, of leidt het tot excessief kortetermijndenken bij vennootschappen?

Ten slotte merken de auteurs op dat aandeelhouderschap door de overheid nog steeds een belangrijk kenmerk is van de aandeelhoudersstructuur van veel vennootschappen in verschillende landen, ook al werd dit eens bijna uitgestorven verklaard.

The Anatomy concludeert met de stelling: “*none of us has a crystal ball to predict the future*” (p. 272), en ze onthouden zich er dan ook van om uitspraken te doen over de toekomst. De auteurs zijn er echter van overtuigd dat het conceptueel kader dat ze hebben ontwikkeld relevant zal blijven, ongeacht wat de toekomst zal brengen. Gezien het voortdurend belang van The Anatomy voor het academisch onderzoek binnen het vennootschapsrecht, 13 jaar na de eerste editie, ben ik geneigd om het met de auteurs van The Anatomy eens te zijn.

Tom Vos

VARIA

G. COMPARATO, *Nationalism and Private Law in Europe* (Oxford: Hart Publishing 2016), 332 p., £30

Nationalisme is in de mode – zelfs bij academici, zo blijkt uit dit zeer interessante boek. Guido Comparato onderzoekt de driehoeksverhouding tussen nationalisme, de Europese eenmaking en het privaatrecht. Hij begint met een uitgebreide bespreking van nationalisme en de natiestaat. Hij onderscheidt hierbij meerdere vormen van nationalisme, zoals cultuurnationalisme en etnisch nationalisme. Hierbij kan men zich afvragen waarom hij *traditions* beschouwt als onderdeel van etnisch nationalisme en niet van cultureel nationalisme (pp. 36-38). Hij benadrukt dat nationalisme een conceptueel ‘arme’ ideologie is, die veel ruimte laat voor andere ideologieën en niet noodzakelijk leidt tot excessen zoals onder Hitler. Hij onderzoekt de nood aan natiestaten en verdedigt dat ze beter zijn dan multinationale imperia wegens onder andere hun grotere homogeniteit (die grotere daadkracht toelaat) en de nood om verantwoordelijkheid niet over al te grote groepen te verspreiden (als iedereen verantwoordelijk is, neemt niemand verantwoordelijkheid, denkende dat iemand anders het wel zal doen). Vervolgens onderzoekt hij ook waarom de verantwoordelijkheid voor en bevoegdheid over privaatrecht in beginsel bij de natiestaat moet liggen, en niet bij bijvoorbeeld de Europese Unie. Hij overloopt talrijke argumenten, zoals de afstand tussen wetgever en rechtsonderhorigen, culturele verschillen die vertrappeld dreigen te worden en decentralisatie/subsidiariteit. Hij besluit dat in de huidige stand van zaken het privaatrecht in beginsel op nationaal niveau geregeld moet blijven. Hij maakt wel een voorbehoud voor het euronationalisme, maar merkt op dat dit tot nog toe onvoldoende ontwikkeld is om een voldoende draagvlak te scheppen voor een Europese regeling van het privaatrecht.

Het boek is vlot geschreven en geeft een goed overzicht van de opvattingen over nationalisme. Het is goed onderbouwd, maar er zijn toch enkele detailopmerkingen te geven. Zo zegt de auteur op p. 93 dat Hongarije in 1861 zijn traditionele recht herstelde. Dat was weliswaar de bedoeling, maar in de praktijk was het beeld anders. Zo bleven delen van het ABGB gelden (bv. inzake het contractenrecht), ditmaal als ‘geschreven gewoonterecht’. Op p. 109 vermeldt de auteur dat in Frankrijk geen grondwettigheidscontrole bestond tot de invoering van de *Conseil constitutionnel*. Dat is juridisch niet correct: de Napoleontische *Sénat conservateur* kon wetten toetsen aan de Grondwet (art. 21 *Constitution du 22 frimaire an VIII*), ook al was het geheel zo vorm gegeven dat Napoleon de vrije hand kreeg. Op p. 207 had de auteur gebruik kunnen maken van de normaaltypenleer van E.M. Meijers (beter bekend als de geestelijke vader van het nieuwe Nederlandse BW). De normaaltypenleer definieert categorieën aan de hand van een aantal normale kenmerken, maar aanvaardt dat niet alle leden van de categorie al die kenmerken vertonen. Aldus kan men een hoeveelheid kenmerken vinden voor Belgen, maar aanvaarden dat niet elke Belg elk kenmerk heeft. Dat zou zijn bezwaren verhelpen met betrekking tot de moeilijkheid om naties te definiëren.

Wie bezig is met nationalisme, de Europese eenmaking of zelfs de legitimiteit van wetgeving zal dit boek dus interessant vinden. Het zal ‘anti-nationalisten’ misschien niet overtuigen, maar toont wel aan dat het nationalisme meer intellectueel gewicht heeft dan populistische leuzen, en dus ernstig genomen moet worden.

Johan VAN DE VOORDE

VARIA

C. DE KONINCK, *Latijnse rechtsspreuken* (Brugge: die Keure 2016), 543 p., €93,40
Nagenoeg 25 jaar na de oorspronkelijke uitgave van het boek ‘Latijnse rechtsspreuken’ komt De Koninck met een vierde herziening van het werk. Het boek bevat een bloemlezing van 900 Latijnse spreekwoorden en gezegden, die elk vertaald en becommentarieerd worden. Aangezien de besproken adagia werden geselecteerd op grond van hun praktische bruikbaarheid voor de dagelijkse rechtspraktijk, kan het boek menig jurist ten dienst zijn. Het zal overigens niet verbazen dat het onderwerp na 25 jaar nog steeds razend actueel is.

De actuele relevantie wordt door de auteur kracht bijgezet in een nieuwe bijlage over de aanwending van Latijnse woorden en rechtsspreuken in rechterlijke uitspraken en de rechtspraak daaromtrent van het Hof van Cassatie. Het Hof van Cassatie ging in twee arresten na of het gebruik van Latijnse woorden en rechtsspreuken verenigbaar is met de wet van 15 juni 1935 op het gebruik der talen in *gerechtszaken*. In het ‘Quod non’-arrest van 19 september 2006 benadrukte het Hof van Cassatie dat “*De Latijnse woorden ‘quod’ en ‘non’ zijn opgenomen in de algemeen gebruikte woordenboeken van de Nederlandse taal*”, waardoor het gebruik ervan de Wet talen in gerechtszaken niet schendt. In een cassatiearrest van 16 maart 2007 oordeelde het Hof van Cassatie dat de Latijnse rechtsspreuk ‘*Accessorium sequitur principale*’ een in het recht algemeen gekende en aanvaarde term is die wordt gebruikt om een rechtsbeginsel kernachtig uit te drukken en dan ook kan gebruikt worden in Nederlandstalige rechtszaken.

In het arrest van 19 september 2006 merkte het Hof van Cassatie op dat de uitdrukking “*quod non*” evenwel niet door iedereen zal worden verstaan. Gelukkig heeft De Koninck voor de sterk in omvang toegenomen vijfde uitgave van zijn ‘Latijnse rechtsspreuken’ ingezet op de gebruiksvriendelijkheid van het werk door er een exhaustief trefwoordenregister in op te nemen. Dankzij dit register kan de lezer snel en gericht op zoek gaan naar specifieke adagia of begrippen.

De Koninck biedt de lezer een handig instrument om de meest gebruikte Latijnse rechtsspreuken op te zoeken, maar tegelijkertijd weet hij door zijn vlotte en toegankelijke schrijfstijl de lezer aan te moedigen om het boek ook rustig van voor- tot achterflap door te spitten.

Yung Shin VAN DER SYPE

VARIA

H. NIEUWENHUIS, *Een steeds hechter verbond: Europa op weg naar Europa* (Amsterdam: Balans 2015), 288 p., €24,95

Het was telkens voor mij een groot genoeg een boek, vooral zo het een goed boek was, te mogen recenseren voor ons T.P.R., maar thans sta ik voor een onmogelijke opdracht om dit boek te recenseren. Elke bladzijde is als een klompje goud, resultaat van een ongelooflijke eruditie, waarvan de auteur hierin blijk geeft. De historische, literaire, taalkundige politieke, juridische en religieuze elementen die mede de rijke verscheidenheid van de Europese cultuur hebben bepaald en nog bepalen, zijn voor Hans Nieuwenhuis een zeer bekend terrein. Daar de auteur helaas korte tijd voor de publicatie van dit meesterwerk overleed, mag dit als een schitterende afscheidsboodschap worden beschouwd. En deze recensie weze dan tevens een dankbare afscheidsgroet aan Hans Nieuwenhuis, die een van de eminente leden was van de adviesraad van het TPR. Onze betreurde collega was een hartstochtelijk en erudiet pleitbezorger van een hecht Europa. Hij was bovendien een briljante kenner van de eeuwenoude, door haar enorme diversiteit schatrijke, cultuur die het Europees continent heeft gevormd.

In dit boek beschrijft Hans Nieuwenhuis de oorsprong en de geschiedenis van een geheimzinnig Europa als een gemeenschap van waarden (p. 19) en waarschuwt hij voor het verdwijnen van onze verbondenheid, waarvoor hij terecht als voor een tragedie waarschuwt. De lezer van deze recensie zal hopelijk wel willen begrijpen dat een keurige inhoudsanalyse van zulkdanig boek een onmogelijke opgave is. Daarom leek het mij beter te gewagen van een edel parelsnoer en er enkele parels uit te pikken als proevertjes voor een festijn. Maar vooraf nog dit: in het boek werden ook enkele belangrijke illustratieve foto's opgenomen, zoals bv. De School van Athene (Rafaël) met Plato en Aristoteles en als commentaar: “*Plato schetste al de rudimentaire contouren van de Europese rechtsstaat die wij nu nog steeds kennen, terwijl Aristoteles in het oude Athene al de basis legde van het Europese beginsel van rechtvaardigheid.*” Hierbij had ik wel een herinnering aan Antigone verwacht, want zij was de allereerste om de spanning tussen recht en gerechtigheid te illustreren, maar die komt dan wel later (p. 26).

Nieuwenhuis was een taalvirtuoos en het is dan ook niet verbazend dat hij Heidegger citeert: “*Die Sprache ist das Haus des Seins. In ihrer Behausung wohnt der Mensch. Die denkenden und Dichtenden sind die Wächter dieser Behausung*” (p. 147). In het T.P.R. pleitte hij destijds trouwens met hartstocht voor de kennis van drie, vier talen om het verderfelijke monopolie van het Engels te breken. En in dit boek pleitte hij ook voor het lezen van deze vijf boeken: Sofocles, Antigone; Vergilius, De lotgevallen van Aeneas; Thomas Mann, Der Zauberberg; Ivo Andric, De brug over de Drina; Joseph Conrad, Heart of darkness (p. 26).

Het doet deugd dat de auteur ook herinnert aan de verbindende kracht van religieuze tradities met een citaat uit de radiotoespraak die T.S. Eliot kort na het einde van de Tweede Wereldoorlog hield: “*The dominant force in creating a common culture between peoples each of which has a distinct culture, is religion [...] I am talking about the common tradition of Christianity which had made Europe what it is [...]. [...]*” (p. 163)

Ik deed net een verrassende ontdekking: op een ogenblik dat ook in ons land enkele onverlaten sommige oude monumenten dreigen neer te halen, het slechte Amerikaanse voorbeeld van Charlottesville indachtig, is het goed om de ten onrechte verguisde koning Leopold II te citeren met een toespraak uit 1876: “*Ouvrir à la civilisation la seule partie de notre globe qu'elle n'a point encore pénétrée, percer les ténèbres qui enveloppent des populations entières, c'est, j'ose le dire, une croisade digne de ce siècle de progrès. [...] Je serais heureux que Bruxelles devint en quelque sorte le quartier-général de ce mouvement civilisateur.*” (p.111)

Na deze enkele parels te hebben opgevist, wou ik enkel eindigen met de aanbeveling dat elk rechtgaand Europees burger zich dit schitterend boek van een rechtsgeleerde, maar bovenal van een uitzonderlijke *homo universalis*, moet aanschaffen en op de nachttafel leggen als een “livre de chevet”, om er elke avond van enkele pagina's te genieten.

Marcel STORME